

I. BEVEZETÉS

A Nyírség (eredeti népi nevén „Nyír”) azon tájaink közé tartozik, amelyek – feltételezések szerint – elnevezésükben őrzik egykor jellemző növényeik nevét. Ha erre felé vezetett az út, akkor mondták: „átmegyek a Nyíren”. A nyelvészek szerint aligha jelenthet mást a Nyírség szó, mint nyírdombot, nyírfás-dombos vidéket, de az is lehet, hogy az eredetileg, természetes állapotában lápos bukkaközökkel sűrűn szabdalts erdős terület az elnevezés gyökere.

Erre az egykori képre ma már alig utal valami, a táj jelentősen átalakult. Az emberi tevékenység hatására az egykori erdős, lápos vidék helyett ma akácosok, szántók tengerében kalandozhatunk, a Nyírség vizét csatornák vezetik el. A jelenlegi tájhasználat, gazdálkodás következményeként a töredékesen, többnyire leromlott állapotban megmaradt természetközeli élőhelyek jelentős részét ma is közvetlen, vagy lassú megsemmisülés fenyegeti. Ennek megfelelően szegényedik az élővilág, emelkedik a defláció okozta kár, növekszik a porszennyezés, egyre inkább terjednek a tájidegen, agresszív özöngyomok, allergén gyomok, sokszor egy évben, egy területen számolhatunk belvízzel és aszályal, romlottak a természetszerű erdőgazdálkodás feltételei, csökkennek a természetlakók. Ez a tájegység minden kétséget kizáróan mielőbbi ökológiai tájrehabilitációra szorul.

2003-2004-ben az Ifjú Botanikusok Baráti Köre az E-misszió Egyesülettel egyéves programot valósít meg, melynek célja a Nyírség hosszútávú sikeres tájrehabilitációjának megalapozása. A természeti értékek megőrzéséhez nem elég hatékony az egymástól elszigetelt foltok védelme, hanem szükséges a szélesebb körű tájhasználati szerkezetváltás. Az ehhez iránymutatóként szolgáló felmérő tanulmányok fontos része a történelmi tájhasználat-változás összevető értékelése. Ezt négy, a Nyírség különböző vegetáció-típusait képviselő mintaterület példáján ábrázoljuk, részletes betekintést nyújtva, hogyan változtak ezek a területek az elmúlt több mint kétszáz év során, és mik a jelenlegi tendenciák. A jövőre vonatkozó, de az egyes területek történetét és a jelenlegi tájhasználati viszonyokat figyelembe vevő tájhasználati irányelveket is megfogalmazzunk.

Reméljük, munkánkkal hozzájárulunk ahhoz, hogy elinduljon egy természet- és környezetvédelmi, térségfejlesztési szempontból kívánatos, sokrétű tájrehabilitációs folyamat. Kívánjuk, hogy kiadványunkat érdeklődve és hasznosan forgassa mind a szakmai közönség, mind a természeti tájat kíméletesen művelni szándékozó gazdálkodók.

Kiadta: Az Ifjú Botanikusok Baráti Köre és az E-misszió Természet- és Környezetvédelmi Egyesület, a Phare-2001 Mikroprojekt keretében

Felelős Kiadó: Inántszy-Pap Tamás

Szerzők: Lukács Attila, Szigetvári Csaba, Botos István Csaba, Rév Szilvia

Szakmailag ellenőrizte: Lesku Balázs

Példányszám: 1500 db

Megjelenés éve: 2004

Támogató: EU Phare Access 2001 Mikroprojektek (HU 0104-03-01-0022)

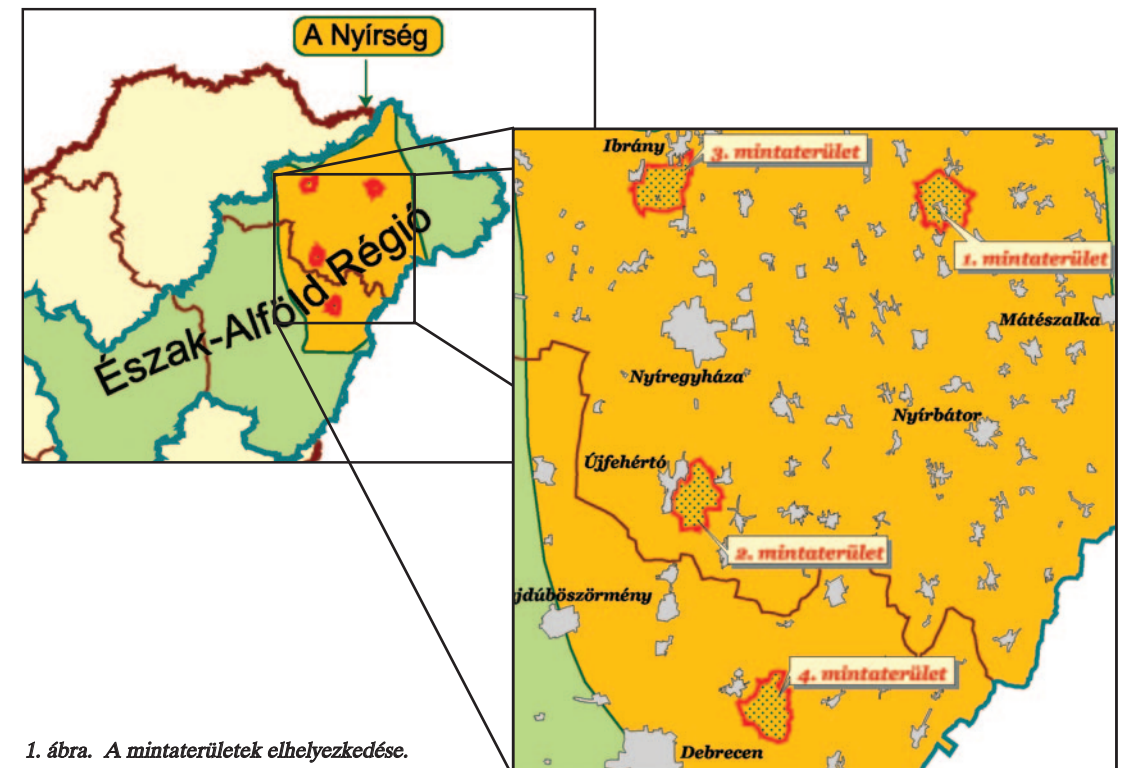
A Phare program koordinátora: Ifjú Botanikusok Baráti Köre
4531 Nyírpazony, Petőfi út 19.

Partner szervezet: E-misszió Természet- és Környezetvédelmi Egyesület
4400 Nyíregyháza, Szabolcs u. 6. Tel.: (42) 504-403
Mozaikos nyírségi táj. Fotó: Rév Szilvia

A fedőlap borítófotója:

A hátlap és hátsó belső oldal térképének forrása: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára

Nyomdai és grafikai munka: Magician Grafikai Stúdió Kft.
4400 Nyíregyháza, Vörösmarty tér 4. Tel.: (42) 310-830

1. ábra. A mintaterületek elhelyezkedése.

II. A NYÍRSÉG ÁLTALÁNOS TERMÉSZETFÖLDRAJZA

A Nyírség hatalmas, mészszegény homok és lösz-homok keverékből álló szigetként ékelődik a környező tájak túlnyomórészt lösz- és agyagfelszínei közé. Ez hazánk második legnagyobb futóhomok területe. Annak az óriási jégkori hordalékkúpnek a maradványa, amelyet az Erdély és az Északkeleti-Kárpátok felől érkező vizek építettek. Mikor a földtörténeti jelenkor hajnalán a Bereg-Szatmári sík és a Bodrogló megcsúszott, a folyók egymás után elhagyták a Nyírséget, és megkezdődött a szél munkájának időszaka, amely szétterítette az üledéket.

A Nyírség klímájának egyik meghatározó jellemzője az Alföld délebbi részénél kevésbé forró nyár és a több csapadék.

A Nyírség éghajlata a zárt erdők kialakulását biztosítja, de a növényzet megvalósuló formáját a lokális talajviszonyok erősen befolyásolják. Ennek megfelelően az ősi vegetáció képét a túl száraz és túl nedves térszíneken felnyíló zárt erdők határozhatták meg. Az erdőket a kosányos tölgy uralta, ezüsthárrsal vegyes gyöngyvirágos tölgyesek, keményfás ligeterdők, gyertyános tölgyesek váltakoztak a térszínnek megfelelően. Az erdős tájat a magasabb buckaoldalakon és buckatetőkön homok-

Jellegzetesen mozaikos nyírségi tájkép. Fotó: Rév Sz.

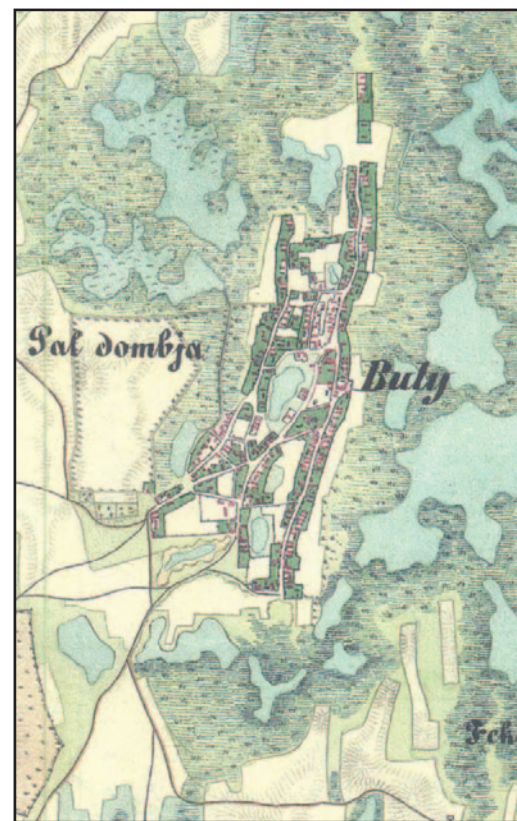
pusztákkal mozaikos nyílt tölgyesek szakították meg, a mélyebb buckaközi térszíneken a folyamatos vízhatás miatti láposodás, sőt, tavak („nyírvízlaposok“) kialakulása volt jellemző. Meglepő módon a nyugati, délnyugati Nyírségben a fenti élőhelyek maradványfoltjai mellett szikes területek sötét, sókedvelő növényközösségei változtatják egymást. A nyírségi élővilág egyik fő jellegzetessége, hogy kis területen belül egymástól nagymértékben eltérő igényű fajok, életközösségek alkotnak változatos mozaikot. Ennek oka a speciális domborzati formák okozta mikro- és mezoklimatikus változatosság. A Nyírség jelenkori növénytakarója már csak egymástól elszigetelt, apró, többségében rossz állapotú foltokban őrzi az ősi vegetáció maradványait.

Az éghajlati adottságok napjainkban is lehetővé teszik, tennék az erdő kialakulását. A mai erdőtlenség (értve ezalatt az őshonos fafajok alkotta, valódi erdők hiányát) oka nem a klíma, hanem az emberi tevékenység. Az elmúlt évszázadok minden addigig meghaladó mértékű erdőirtásai miatt hatalmas területeket érintett az eróziós és deflációs kár. A mozgásba lendülő homokbuckákat mind nagyobb területeken kezdték el tájidegen fafajokkal betelepíteni. A természetes tölgyerdők helyett a Nyírség képét ma leginkább a sivar akácok határozzák meg, emellett jellemzőek a telepített fenyvesek, nemesnyarasok és a vörös tölgy ültetvényei is. A pusztai tölgyesek fajkészletét őrzik a korábban nyílt tölgyligetekkel mozaikoló száraz homoki gyepek. Felhagyott szántók helyén regenerálódó, egyéves, nyílt homokpusztagyepek ma is megtalálhatók, míg az évelő, magyar csenkeszes, ezüstperjés gyepek szórányosak. A zárt homokpuszta rétegeknek (sztyepeknek) hírmondóik is alig akadnak. Többségük kialakulásában eredetileg az erdőirtás és a legeltetés hatása játszott a főszerepet. A privatizáció után ezeknek a homoki legelőknek jó részét feltörték vagy tájidegen fajokkal fásították.

A természetes élőhelyekre a másik nagy csapást az intenzív lecsapolási munkálatok jelentették. A jelentősebb vízfolyásokat eredetileg is nélkülöző, lefolyástalan Nyírség talajvízszintje a vízrendezések nyomán drasztikusan lesüllyedt, amit súlyosbít az utóbbi évtizedek krónikus csapadékhiánya. Korábban a települések mellett nem számítottak ritkának a halban gazdag tavak, mocsarak, lápok, ma viszont nyár elejére csak a legmélyebb buckaközökben marad egy kis víz. A tartós vízhiány ellehetetleníti a táj jellegét eredetileg leginkább meghatározó, ma töredékére fogyatkozott és degradált vízigényes élőhelytípusok regenerálódását. A vízhiánnyal küzdő területeket egyre inkább eluralják az idegenhonos özönnövények, mint az akác, kései meggy, bálványfa, amerikai kőris, aranyvessző, parlagfű, selyemkóró. Az elmúlt évtizedek tapasztalata alapján a szárazodás és a jelenlegi agrár-támogatási rendszer a gazdálkodókat arra ösztökéli, hogy mind több, korábban gyepeként hasznosított üde területet szántsanak fel.

III. A MINTATERÜLETEK TÁJHASZNÁLAT TÖRTÉNETÉNEK VIZSGÁLATI MÓDSZEREI

A Nyírség kétszáz éves tájtörténeti változásainak feltárására négy darab, egyenként 25 km²-es mintaterületet választottunk ki (1. ábra). Kijelölésüknél fontos szempont volt, hogy a Nyírségre jellemző különböző vegetáció-típusok mindegyikének jellemző képviselőjét feldolgozzuk. A mintaterületek a következő települések közigazgatási határaiába esnek: Petneháza – Nyírrákó - Laskod; Újfehértó – Érpatak - Bököny; Ibrány - Buj; Hajdúsámson – Debrecen - Nyíradony. A munka alapvetően két fő mederben folyt. Egyrészt a földrajzi információs rendszerben feldolgozott régi katonai felmérések alapján a korábbi történéseket tanulmányoztuk, másrészt a terepi munka során a területek jelenlegi állapotáról gyűjtöttünk információkat, tapasztalatokat. Mindezek összevetése alapján formálódott ki a múltbéli tendenciák, és a jövőre vonatkozatható hasznos javaslatok (IV. fejezet).

2. ábra. Térképrészlet az I. Katonai felmérésből.

Forrás: Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Hadtörténelmi Térképtára

1. Katonai térképek feldolgozása földrajzi információs rendszerben

A mintaterületeken a földhasználat változásainak nyomon követéséhez a XVIII. század derekától kezdődő I-VII. Katonai Felmérések térképeit használtuk fel [I. (1763-87), II. (1807-69), III. (1869-80), V. (1953-59), VII. (1975-90)]. Ezek a kor technikai színvonalának megfelelő pontossággal s a céljuknak megfelelő tematikus részletességgel jellemezhető térképművek.

Az egyes felmérések szelvényeit szkenneléssel digitális formátumúvá alakítottuk, az állományokat képtranszformációs programok segítségével, jól azonosítható kontrollpontok alapján egységes vetületi rendszerbe illesztettük. Az így átalakított adatok együtt vizsgálhatók a hasonlóképp feldolgozott légifotókkal, digitális térképekkel. A területhasználatra vonatkozó, felület jellegű adatokat vektorizáltuk, ezáltal statisztikai vizsgálatokat, méréseket végezhetünk a változások számszerű jellemzéséhez, valamint egységes megjelenítési technikát alkalmazva követhetjük nyomon az egyes területek változásait.

Emellett elkezdtünk felépíteni egy, a teljes Nyírséget lefedő, összetett térinformatikai adatbázist, amely a későbbiekben is jó alapul szolgál majd különféle tájhasználati javaslatok, kezelési tervek kidolgozásához, illetve annak megértéséhez, hogy történelmi időléptékben hol hogyan alakult a táj arculata.

2. A mai állapot felmérése élőhelytérképezéssel

Az ősi természeti állapot rekonstruálása nem történhet csupán térképek alapján. A területek élőhelytérképezése mellett, hogy a pillanatnyi viszonyokat rögzíti, segít a múltból származó térképi adatok értelmezésében is. A terepi bejárás során a növényzet típusa és a művelési mód alapján különítettük el 1:10.000 léptékben az egységesnek minősülő élőhelyfoltokat légifotó, valamint topográfiai és erdészeti üzemtervi térképek segítségével. Az egyes élőhelyfoltokat szövegesen jellemeztük, felsorolva a főbb tulajdonságokat és a jellemző növényfajokat. Az élőhelyfoltok kategorizálása az Általános Nemzeti Élőhely-osztályozási Rendszer (Á-NÉR) használatával történt. A terepi térképezéssel elkülönített élőhelyfoltokat utólag a történeti térképek feldolgozása során használt területhasználati kategóriák szerint is értelmeztük, így lehetővé vált a történeti és a jelenlegi adatok összehasonlítása. Minden egyes élőhelyfolt esetében természetvédelmi értékelést végeztünk. A természetvédelmi érték arra utal, hogy az adott terület mennyire különleges, mennyi megőrzendő érték (pl. védett vagy ritka faj, növénytársulás) található ott, a gyakorlati védelem fontossági rangsorában milyen helyet foglal el.

IV.1. FOGYATKOZÓ ÉS ÚJJÁÉLEDŐ LÁPOK, SZÜLETŐ HOMOKPUSZTÁK? (1. MINTATERÜLET)

Amiről a térképek mesélnek...

Az észak-nyírségi mintaterületen, Petneháza környékén a változatos, részben meredek, magas, részben szélesebben elnyúló buckák között egyaránt találunk nagyobb kiterjedésű laposokat és szűkebb völgyeket. Ezen a természetföldrajzi fás vidéken a XVIII. század végén még jelentős kiterjedésű ősi erdőkből mára egyetlen hektár sem maradt. A jelenlegi kiterjedt akácok és nemesnyarasok az elmúlt néhány évtized telepítésének eredményei. A magasabb, víz által nem járt térszíneken a földeket már igen régen szinte teljes egészében művelésbe vonták, kis kiterjedésben maradtak csak száraz gyepek. A legutóbbi időkben viszont ellentétes tendencia indult meg: egyre-másra hagynak fel szántókat, ahol a száraz homoki gyepek egyes fajai újból megtelepednek. Az ősi folyóvölgyek helyén kialakult buckamélyedéseket valaha nagy kiterjedésű lápok, vízállások foglalták el. A vízrendezéseket követően ezek száradásnak indultak, nagyrészt kaszálóvá alakultak. Területük a későbbiekben a szántók és a telepített erdők előnyére csökkent, továbbá jelentősen fel is darabolódtak (a legkisebb kiterjedést a XX. század közepén érték el). A növényzet folyamatossága csak a legmélyebb részeken maradt fenn. A legújabb időkben a vízviszattartás, valamint a kaszálás intenzitásának csökkenése miatt a lápi-mocsári vegetáció

A lápok fennmaradásának feltétele a tartós vízborítás. Fotó: Szigetvári Cs.

egyres helyeken újra terjedésnek indult. A természeti területek aránya a XVIII. század végétől a mai napig 38%-ról 23,5%-ra csökkent, s mindössze 4,8% volt a vizsgált időszakban végig természeti terület.

Még megmenthető...

Az egykori száraz gyepek természetes növényvilága csak nyomokban maradt meg néhány meredek rézsűn, utak mellett, és a kevésbé intenzíven művelt gyümölcsösök és szőlők környékén. Ez a néhány kis folt biztosítja a hazai homokpuszták néhány jellemző növényének fennmaradását. Ilyen a magyar csenkesz, a homoki imola, valamint egy sztyepréti ritkaság, a védett selymes boglárka. A vízállásos mélyedések és völgyek sokkal nagyobb arányban őrzik az egykori ősi növényzet maradványait. Ezeket a területeket hagyományosan kaszálóként, legelőként hasznosítják, de a vízrendezések óta egyre nagyobb arányú a beszántásuk, beerdősítésük. Az ősi lápos területek zsombékosainak, rétjeinek egyik legnagyobb kincse az európai ritkaságnak számító, fokozottan védett mocsári angyalgyökér, de a megőrzendő értékek közé tartozik többek között a lápos területeken élő tőzegpáfrány, a rostostövű sás és a rétek színes orchidea-fajai: a pompás kosbor és az itt jelentős állományokkal rendelkező hússzínű ujjaskosbor. Az egykori természetes időszakos vízfolyásokat mesterséges csatornába kényszerítették, az ezeket korábban kísérő ligeterdők növényzetéből csak pár hírmondó maradt a nagyobb csatornák völgyében. Ilyen az Alföldön ritkaságnak számító erdeikáka és az acsalapu.

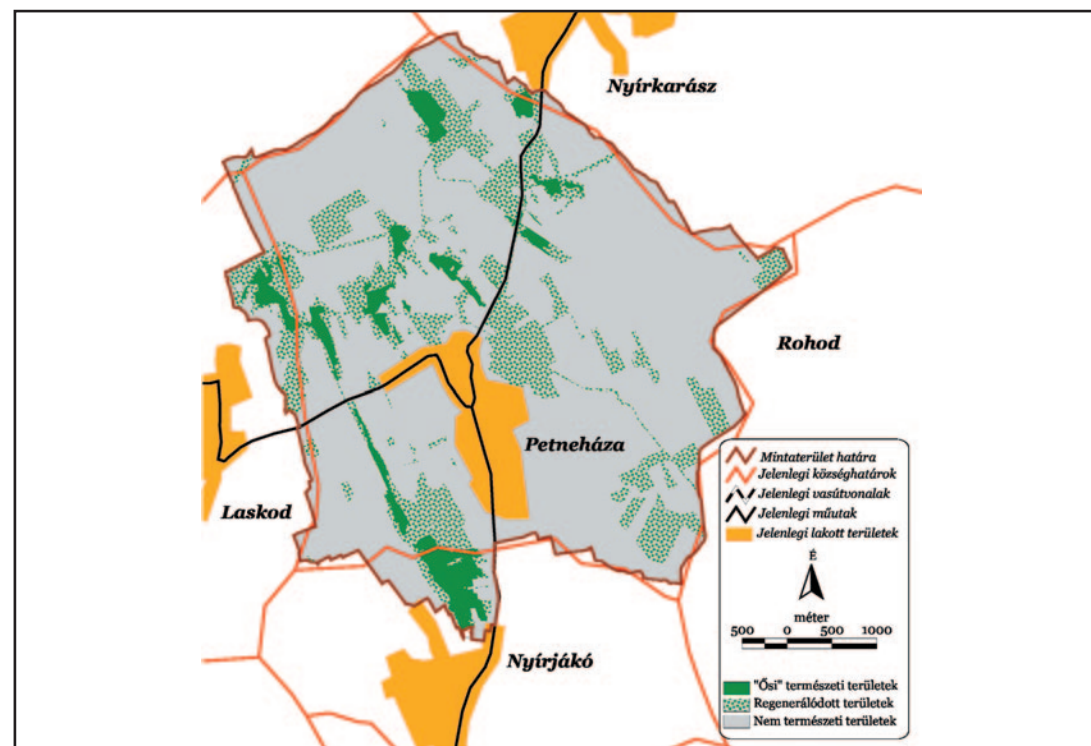
Hogyan, merre tovább?

A tájhasználat mai változásai lehetőségeket és veszélyeket is magukban rejtenek. A magasabb buckákon a régió kiszáradásával párhuzamosan egyre több szántót hagynak fel a silány homoktalajokon. Az így kialakuló parlagokat már most is részben legeltetik, ami hosszabb távon az ősi homokpusztai vegetáció részleges regenerációját és a hagyományos állattartás újjáéledését teszi lehetővé. Ugyanakkor féltő, hogy ezeket a parlagokat tájidegen fajokkal (akáccal, nemesnyárral, fenyővel) telepítik be, jóllehet a legmagasabb buckák szélsőségesen rossz vízgazdálkodású vázlatáján ma már a szárazságtűrő akác is alig él meg. A mélyebb, vizes területeken veszélyes tendencia az általános kiszáradás és a szélsőséges vízszintingadozás. A szárazabb években a réteket gyakran beszántják, majd belvizes esztendőkből magukra hagyva agresszív, tájidegen gyomnövényzet (leginkább az Amerikából származó magas aranyvessző) foglalja el őket. Ezzel szinte lehetetlenné válik a növényzet helyreállása, de a további szántóföldi művelés is megnehezíti. Számos helyen a részben kiszáradt rétekre és lápokra nemesnyarat telepítenek (jóllehet ezek a kiszámíthatatlan talajvízingadozás miatt gyakran kipusztulnak), ami szintén tönkreteszi az eredeti értékes élővilágot. Ugyanakkor a területen található Laskodi tározó jó példa arra, hogy vízviszattartással a mocsárlápi élővilág részben újjáéleszthető, és egyben az intenzíven művelt és a lakott területeken csökkenthető a

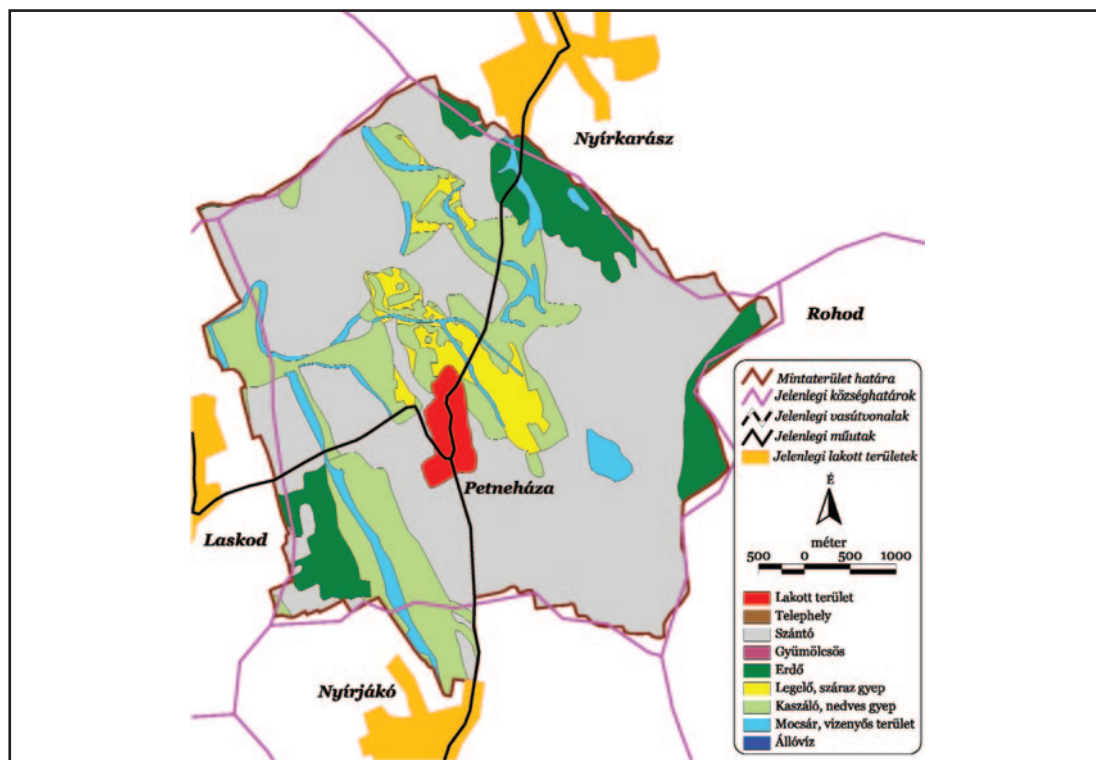
A terület kiemelkedő értéke a fokozottan védett, nemzetközi egyezményekben kiemelten kezelt réti angyalgyökér. Fotó: Szigetvári Cs.

belvíz kockázata. Az ősi vizes területeken tehát a vízviszattartás és a hagyományos, kaszálóként, legelőként való hasznosítás lehet az ésszerű, és egyben természetvédelmi szempontból is kívánatos tájhasználat.

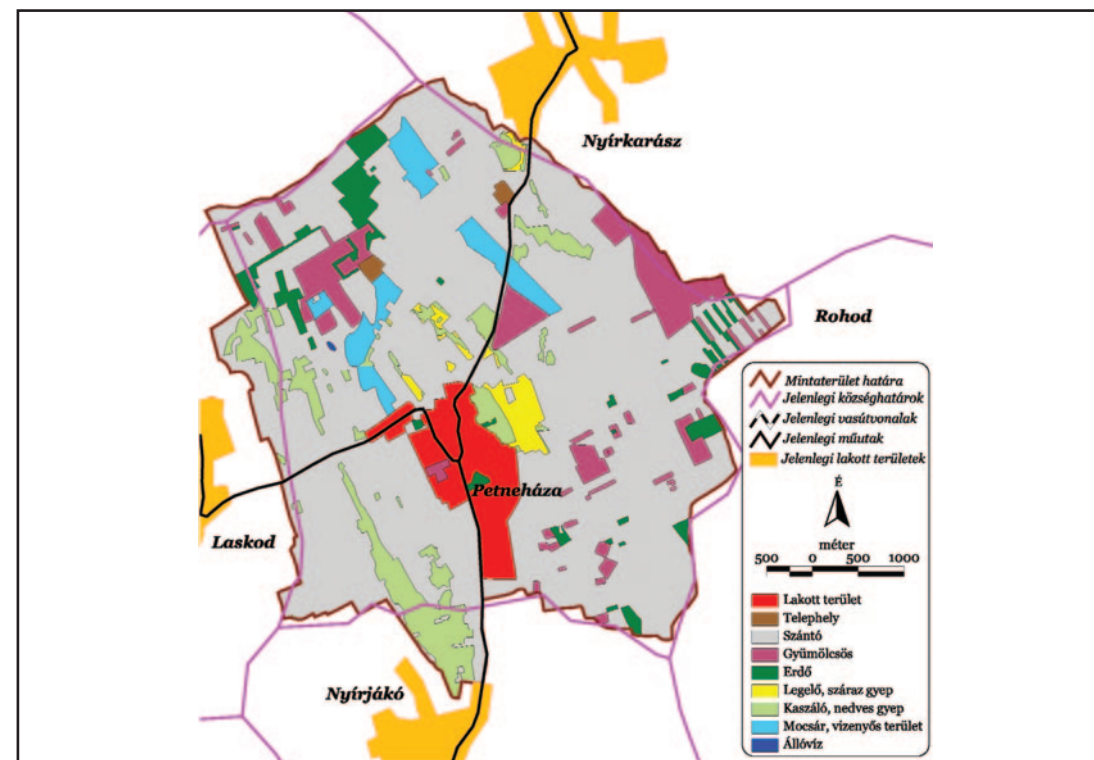
3. ábra. Időközben regenerálódott és a vizsgált időszakban végig természeti területek (1. mintaterület).

Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (1. mintaterület)

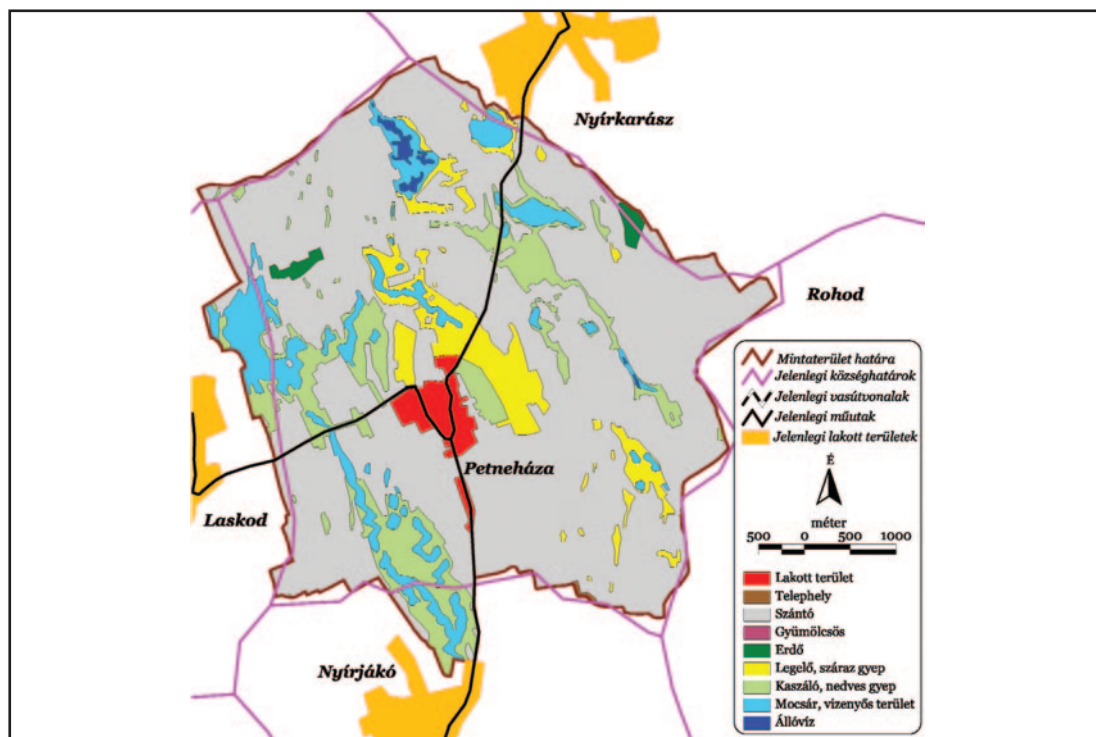

4. ábra. I. Katonai Felmérés (1763-1787).

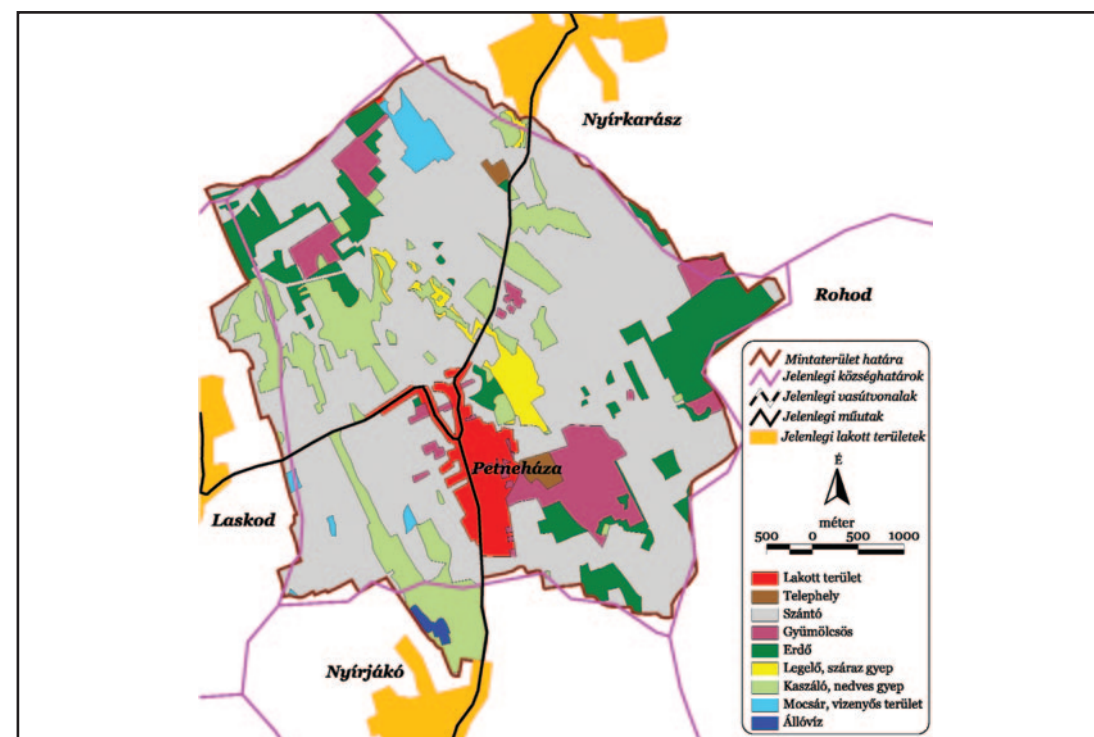
Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (1. mintaterület)

6. ábra. V. Katonai Felmérés (1953-1959).

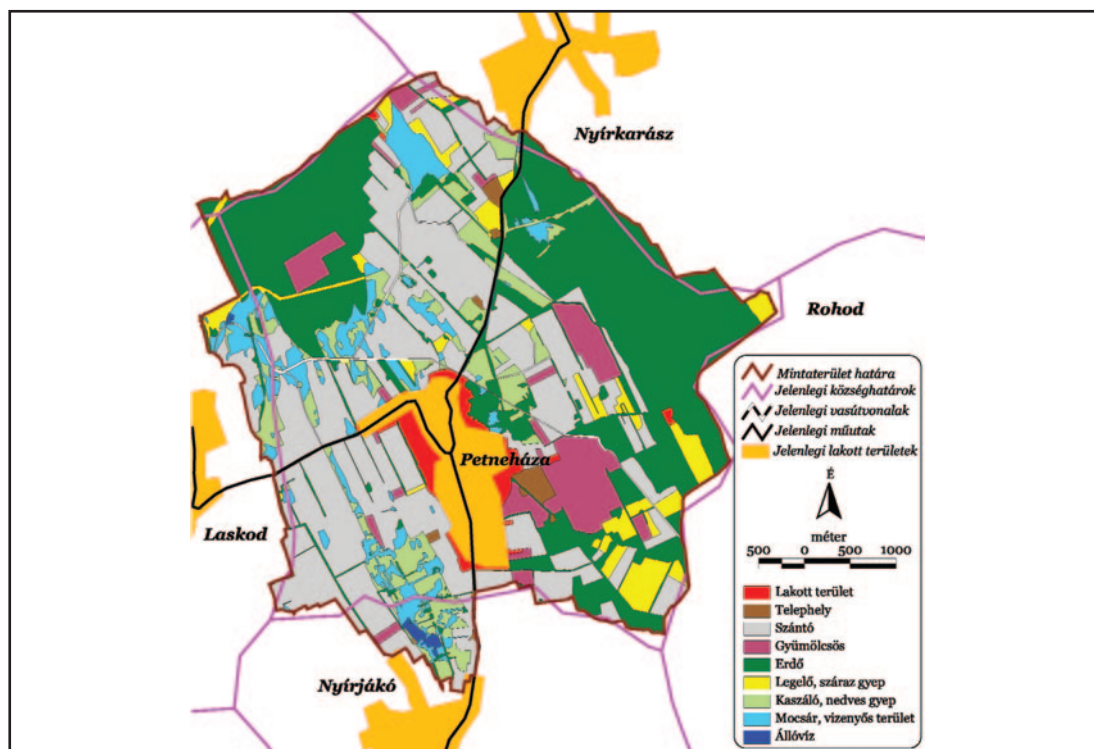

5. ábra. II. Katonai Felmérés (1807-1869).

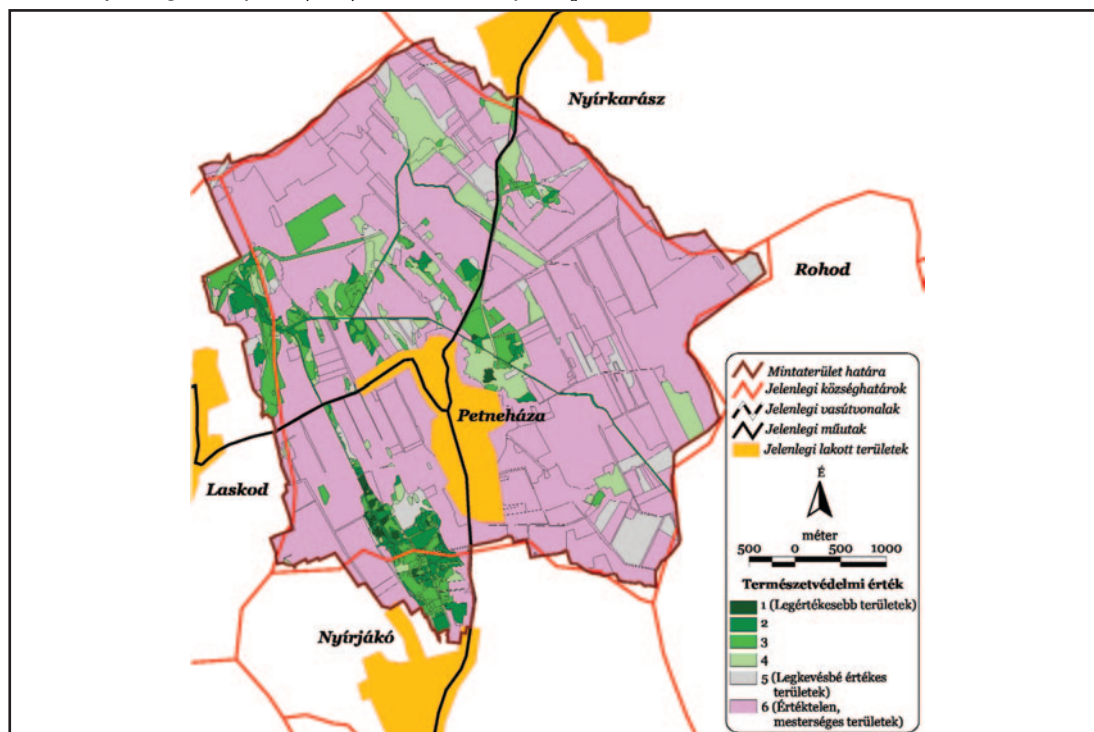

7. ábra. VII. Katonai Felmérés (1975-1990).

Jelenkori állapot a terepi élőhelyterképezés alapján (1. mintaterület)

8. ábra. A jelenlegi viszonyokat (2004) bemutató élőhelyterkép.

9. ábra. A jelenlegi állapot (2004) természetvédelmi értékelése.

IV.2. SZIKESEK ÉS SZÍNPOMPÁS RÉTEK A BÚZATÁBLÁK KÖZÖTT (2. MINTATERÜLET)

Amiről a térképek mesélnek...

A Nyírség nyugati részén a homoki buckás táj folyamatos átmenettel simul bele a löszös talajú Hajdúhátba. Újfehértó, Érpatak és Bököny határában ez az átmenet már érezhető: a buckavonulatok szelídebbek, a homokkal elegyedő lösz sokkal jobb termőképességű talajokat eredményez, mint keletebbre. Ezen a vidéken a természetes erdők már kétszáz éve is csak nyomokban voltak meg, mára pedig teljesen hiányoznak. A víz által nem befolyásolt helyeken már a XVIII. század végén szinte mindenütt szántókat találunk. Ekkor - és még száz évvel később is - a legnagyobb széles laposokban nyílt víztükrrel rendelkező szikes tavak terültek el. A vízrendezések nyomán ezek fokozatos kiszáradása rajzolódik ki a térképeken: mára többnyire szikes réteket, mézpzásitos szikfokokat, kisebb részben szikes és édesvízi mocsarakat találunk a helyükön. A nem szikes talajú vízjárta helyeken található kaszálórétek aránya is csökkent, és növényzetének jellege (egykor lápi elemekben gazdagabbak voltak) megváltozott a terület általános - bár nem egyenletes - kiszáradásával. Az üde gyepek beszántása az 1950-es évekre igen nagy mértékűvé vált, az eredetileg összefüggő rétek erősen feldarabolódtak. Noha a későbbiekben megfigyelhető a rétek kismértékű regenerálódása, a rendszerváltást követő újabb beszántási hullám további fragmentációt eredményezett.

A nyírségi mocsárrétek elterjedt védett növénye a pompás kosbor. Fotó: Szigetvári Cs.

Nehezen értelmezhető a szárazabb típusú gyepek kiterjedésének változása. A valódi szárazgyepek, a homoki sztyeprétek már igen korán szinte teljesen eltűntek. A szikes területek magasabb részein elhelyezkedő szikes puszták megjelenése, tájhasználati módja és a térképezők általi megítélése az adott év vízviszonyainak megfelelően ingadozott a száraz és nedves típus között. Általánosságban is jellemző a mintaterületre, hogy a gyepei és mocsári növényzet a talajnedvesség csekély változása esetén lokálisan könnyen felváltja egymást. A természeti területek aránya a XVIII. század végétől a mai napig 53%-ról 35%-ra csökkent, és 21%-a volt a vizsgált időszakban végig természeti terület.

Még megmenthető...

A terület megváltozott állapotában is rengeteg megőrzendő értéket kínál. A hajdani szikes tavak helyén tavasszal ma is rendszerint megáll a víz, gazdag madárvilágnak adva életteret. A kékeszöld mézpzásit, a vereslő veresnadrág csenkesz kiterjedt állományai, a kéklő bárányparéjjal benőtt vagy a vakítóan fehér vakszikes foltok és a rajtuk legelő birkanyájak, tehéncsordák egyedülálló szépséget adnak a tájnak. Hazánkban egyedül a Nyírségben, ezeken a szikes legelőkön és környékükön él a fokozottan védett szikipacsirta. A szikes rétek és mocsarak gyakori védett növénye a Kárpát-medencében bennszülött kiséfűszű aszat. Ahol a talaj nem szikes, ott kiterjedt, lápréti elemeket is őrző mocsárrétek, fás legelők és édesvízi mocsarak találhatók.

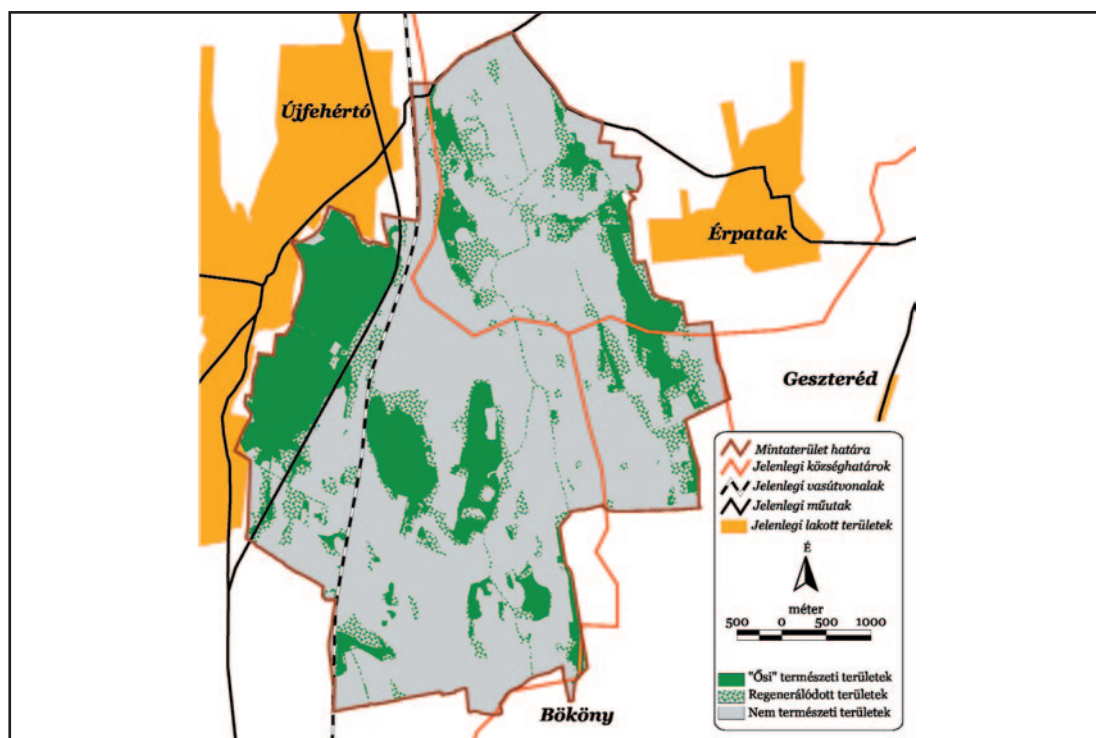
Látványosak az egykori szikes tavak helyén létrejött, nagy kiterjedésű vakszik foltokkal tarkított szikes legelők.

Fotó: Szigetvári Cs.

Az igen fajgazdag, színpompás kaszálók egyik legfontosabb természeti értéke a május-júniusban ezerszámra nyíló, védett pompás kosbor, továbbá az ugyancsak védett, hazánkban bennszülött fűfélé, a Jávorkafényperje. Egyes itteni rétek különlegessége a védett fátyolos nőszirm, amely az egész Nyírségben csak erről a területről ismert. A rétekből kiemelkedő kisebb magaslaton, valamint az utak meredek rézsúin csak nyomokban, leromlott fajszegény állapotban maradt meg az ősi sztyepréti növényzet, de egyes védett állatoknak - például az ürgének - ezek a kizárólagos élőhelyei.

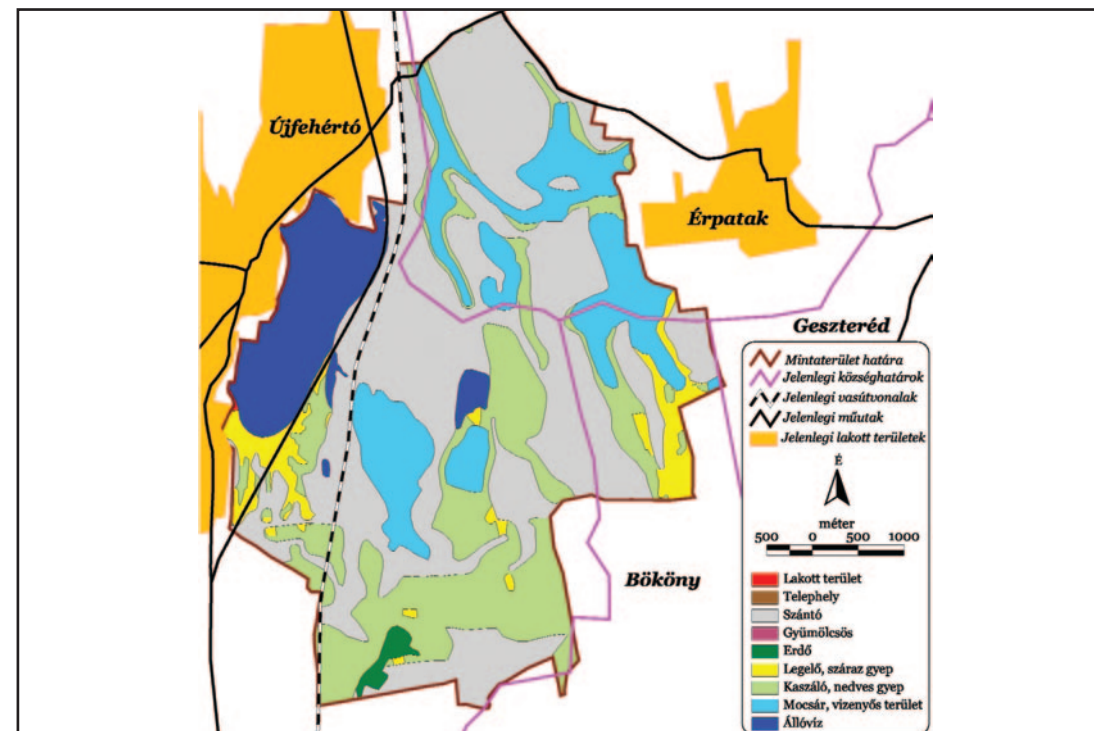
Hogyan, merre tovább?

A tájhasználatban ma megfigyelhető tendenciák a természeti területek lassú fogyatkozása, leromlása irányába mutatnak. A mocsárréteket, sőt, a szikes területeket is egyre több helyen szántják be, annak ellenére, hogy ezek a termőhelyek többnyire nem alkalmasak gazdaságos szántóföldi művelésre. Ennek következtében elsősorban a kisebb élőhelyek egyre inkább feldarabolódnak, elgyomosodnak. Ésszerűbb és természetvédelmi szempontból is kívánatos az eredeti növényzet helyreállítása, és egyes helyeken a vízviszatarítás. Ugyancsak megfigyelhető, hogy a csökkenő legelőállat-állomány miatt egyes ősi legelőkön megindult néhány tájidegen faj, elsősorban a keskenylevelű ezüstfa, az akác és a bálványfa („ecetfa“) terjedése, amelyek akár egy évtized alatt átjárhatatlan bozótossá változtatják a gyepeket. Szerencsére a legnagyobb összefüggő rétek és szikes laposok egyelőre nincsenek közvetlen veszélyben. Ezekben a helyeken mindenképpen érdemes az eddigi kaszálólegeltető, állattartáson alapuló gazdálkodást fenntartani, ami akár összeköthető egyfajta szelíd turizmussal is, ami újabb megélhetési forrást nyújthat az itt lakóknak. A terület erdőben igen szegény, és a meglévő kisebb állományok és a fasorok is szinte teljes egészében tájidegen fajokból állnak. Természetvédelmi, tájképi szempontokból indokolt lenne az őshonos fűzes-nyaras állományok kiterjedésének növelése (elsősorban a művelésből kivont belvizes szántókon), a tájidegen fasorok őshonos fajokra való lecserelése.

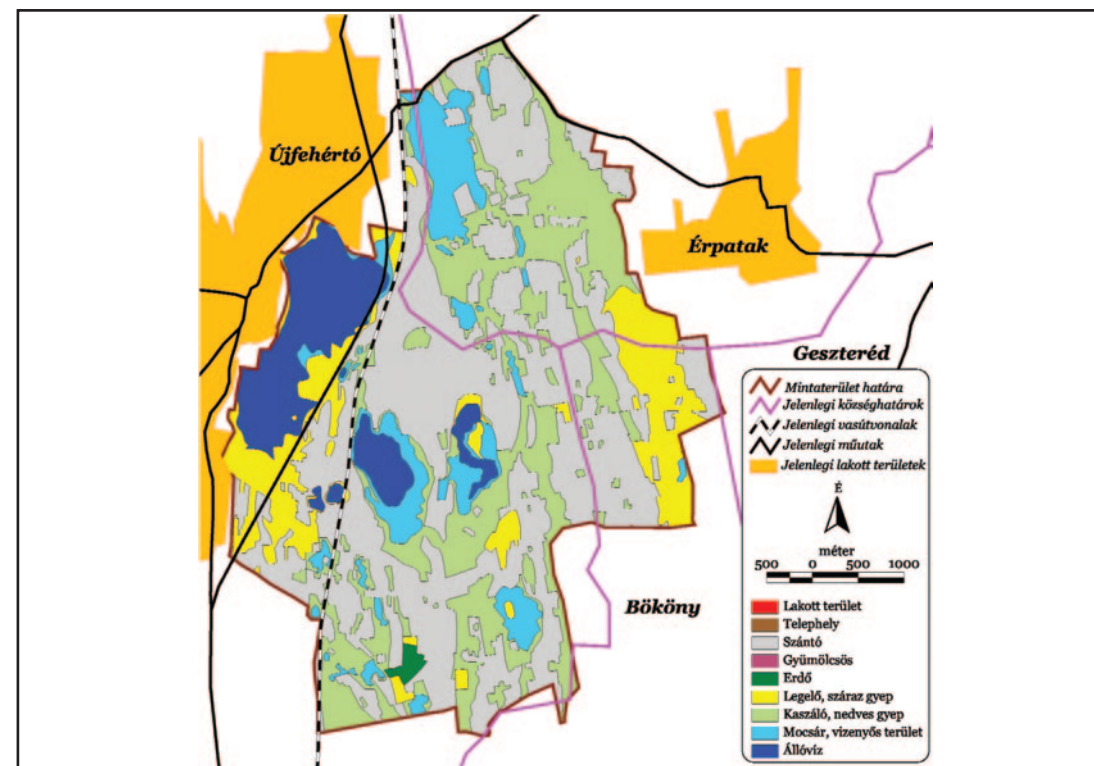

10. ábra. Időközben regenerálódott és a vizsgált időszakban végig természeti területek (2. mintaterület).

Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (2. mintaterület)

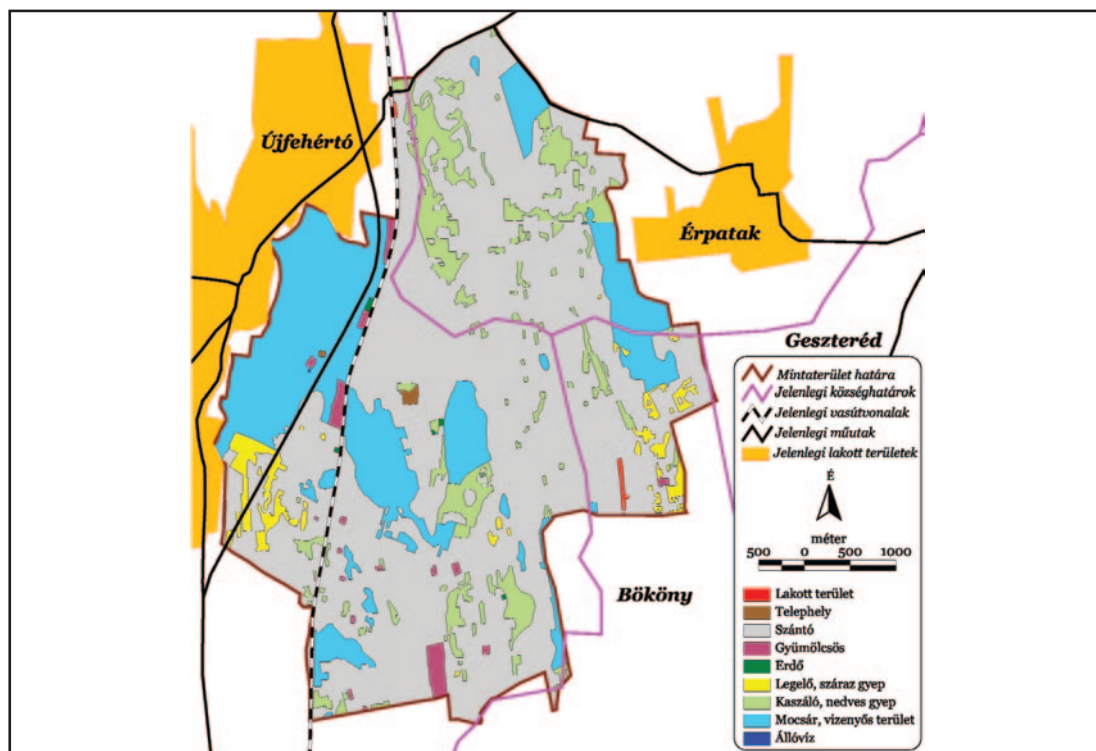

11. ábra. I. Katonai Felmérés (1763-1787).

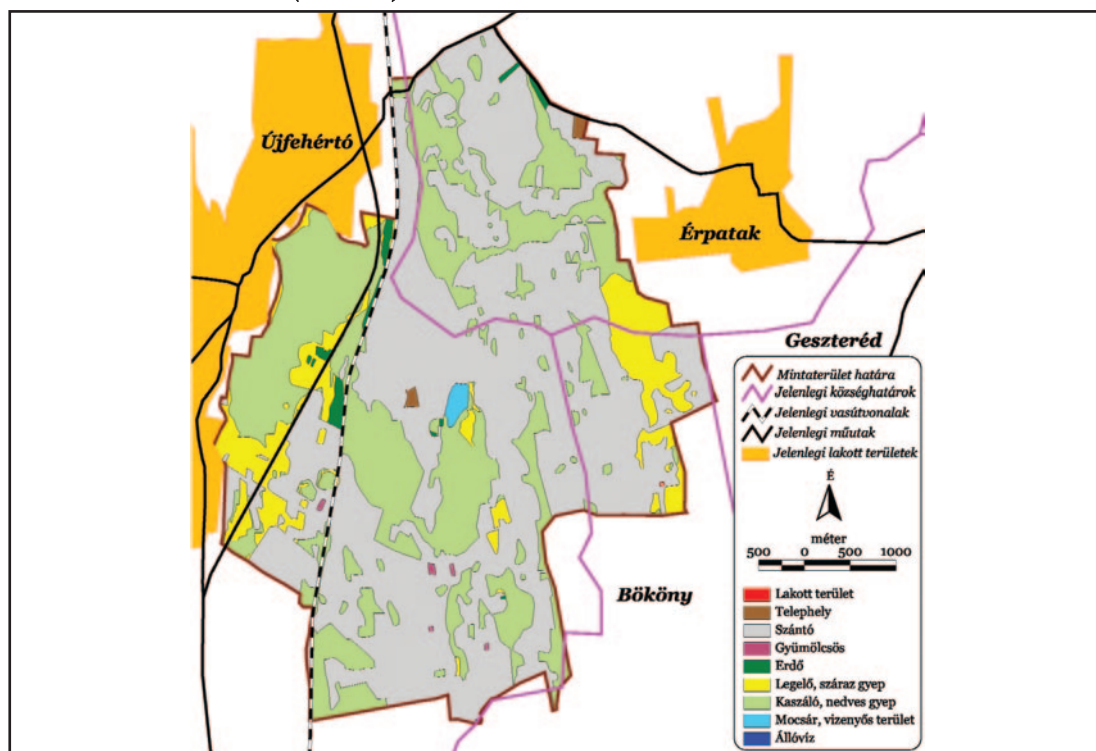

12. ábra. II. Katonai Felmérés (1807-1869).

Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (2. mintaterület)

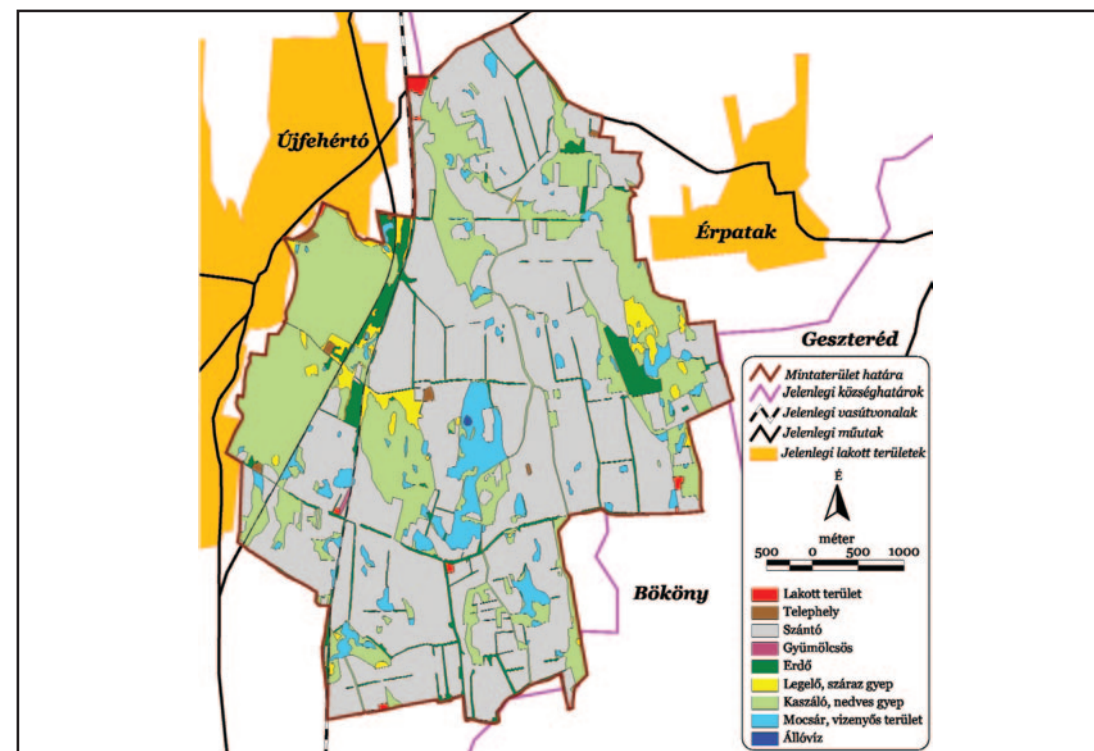

13. ábra. V. Katonai Felmérés (1953-1959).

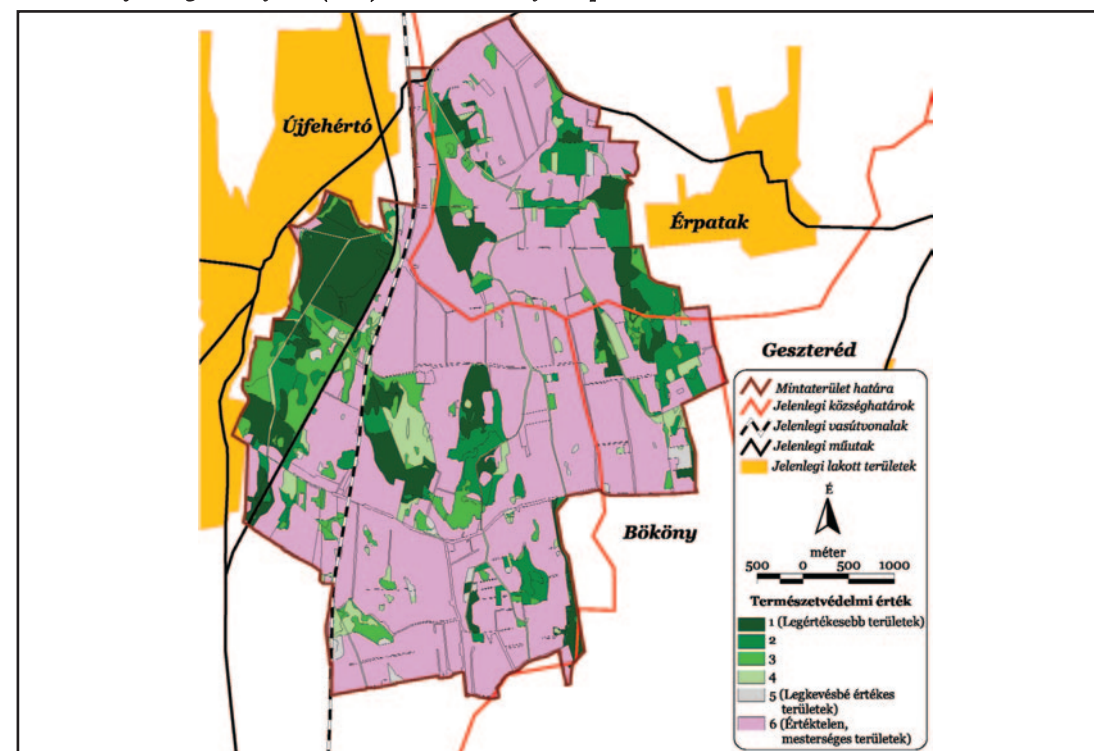

14. ábra. VII. Katonai Felmérés (1975-1990).

Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (2. mintaterület)

15. ábra. A jelenlegi viszonyokat (2004) bemutató élőhelytérkép.

16. ábra. A jelenlegi állapot (2004) természetvédelmi értékelése.

IV.3. EGY VÍZIVILÁG EMLÉKEI (3. MINTATERÜLET)

Amiről a térképek mesélnek...

Két tájegység találkozásánál, Ibrány és Buj térségében a változatos buckás felszín még a Nyírségre emlékeztet, viszont a mélyedéseket valaha a Tiszával élő kapcsolatban levő, nagy kiterjedésű, a Rétközre jellemző mocsaras-lápos területek uralták. A Tisza szabályozása és a Lónyai-főcsatorna megépülése előtti térképek (I. és II. Katonai Felmérések) arról árulkodnak, hogy a déli irányból benyúló (eredetileg minden bizonnyal erdős) buckahátakat már a korai időkben szántóként hasznosították, míg a vízállásos területek peremén rét-legelőgazdálkodás folyt. A szabályozási munkálatok után a táj képe drasztikusan megváltozott: a vizek elvezetésével hatalmas területek váltak művelésre alkalmassá, a gyepterületek, mocsarak egymástól elszigetelődve a mélyedésekben maradtak fenn. Az egykor virágzó halászó-vadászó életmód egyszer s mindenkorra eltűnt. A beszántás és a fragmentáció különösen az ötvenes években volt erős (V. Katonai Felmérés), a XX. század második felére pedig a további csatornázások révén a kiszáradás, a vízállásos területek rétté alakulása jellemző. A mai kép viszont azt sugallja, hogy a vizeken mégsem sikerült teljesen úrrá lenni: a mélyebb területeken újra összegyűlnek a máshonnan elvezetett vizek, és olyan területeken is találunk mocsarakat, ahol néhány évtizede, vagy éppen pár éve kaszálók, szántók voltak. A természeti területek aránya a XVIII. század végétől a mai napig 59%-ról 25%-ra csökkent, s mindössze 6,9% volt a vizsgált időszakban végig természeti terület.

Még megmenthető...

A kisebb-nagyobb vízállásos területeken nagy vitalitású, de sajnos eléggé fajszegény, gyomos mocsarakat találunk. Ezek az élőhelyek történetük során kiszáradáson, esetenként beszántáson mentek keresztül, ezért inkább csak hangulatukban idézik az egykori vízvilágot. Állatviláguk így is kiemelkedően gazdag, és egy védett növényvel, a Kárpát-medencei benszülött kiskécskű aszattal is nagy tömegben találkozhatunk bennük. Az üde rétek, kaszálók, legelők is fontos értéket képviselnek. Leginkább fajgazdagnak azok a rétek maradtak meg, amelyek most is előntést vagy tartós belvízborítást kapnak. Ilyen élőhelyeken fordul elő védett orchideafajunk, a pompás kosbor. Az üde gyepek többsége azonban a kiszáradás, esetenként a beszántás, valamint a vízrendezéseket követő másodlagos szikesedés miatt egyre jellegtelenebbé vált. A legnagyobb legelők-kaszálók azonban még így is fontos táji jelentőséggel bírnak. Különleges értéket képviselnek a területen a kis foltokban található, igen erősen sós talajú ősi szikesek.

Mocsarak, mocsárrétek, magassásosok védett növénye a kiskécskű aszat. Fotó: Inántszy-Pap T.

Ezek a szikes réteken él a védett egypelyvás csetkák, a vakszikeken, szikfoktársulásokban pedig a ritka csutakás. Egyedülálló természeti, kultúrtörténeti, és tájképi érték a területen található két kunhalom. Sajnos ezeken az eredeti szárazgyepi növényzet már csak nyomokban maradt meg, a Fekete-halom tetején mégis előkerült egy különlegesség: a védett macskahere, amelynek sem a Nyírség, sem a Rétköz területéről nem ismerjük más termőhelyét.

Hogyan, merre tovább?

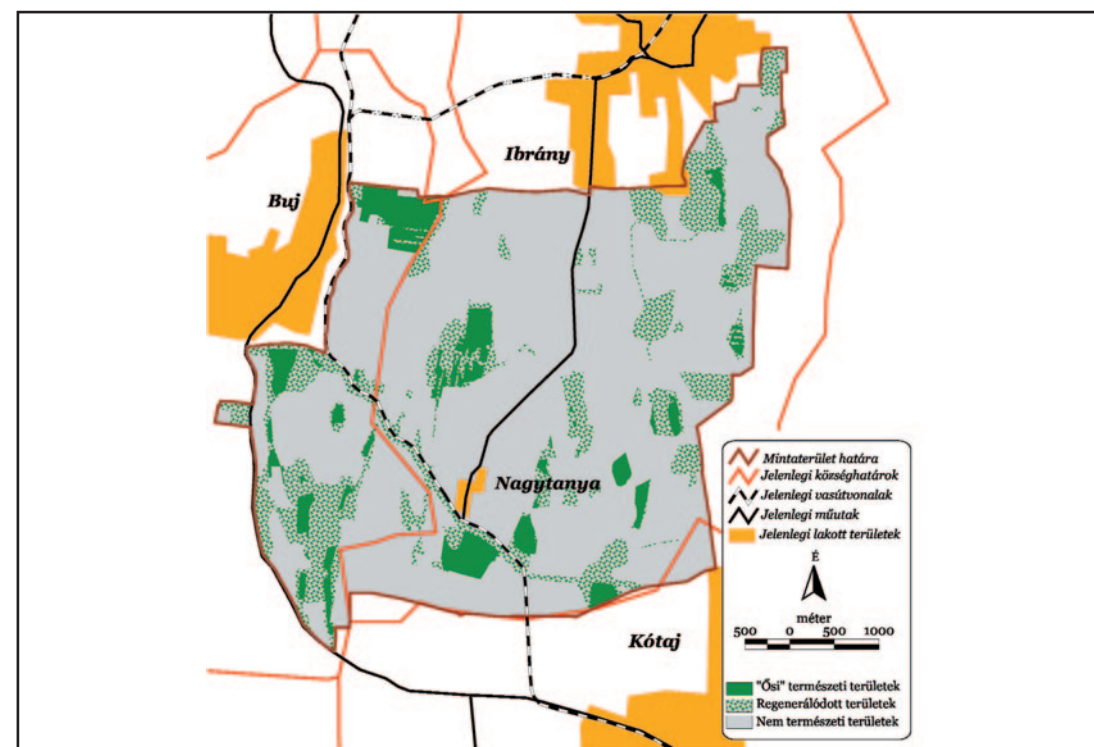
A mai tájhasználat sajnos sok esetben figyelmen kívül hagyja a terület természetadta sajátosságait. Az utóbbi években számos beszántás történt művelésre teljesen alkalmatlan belvizes vagy szikes területeken. Szerencsére ezeket a termőhelyeket a természetes növényzet gyorsan visszahódítja (amennyiben nem előzik meg őket idegen származású özöngyomok, mint a parlagrafű, vagy a magas aranyvessző). Nagy lehetőség rejlik tehát a belvizes laposokon és azok közvetlen környezetében a mocsarak,

A kunhalom kultúrtörténeti jelentőségük mellett gyakran természeti értékek őrzői is. Fotó: Szigetvári Cs.

réték újjáélesztésében. Amennyiben ezek a területek folyamatos vízellátást kapnak, igen gazdag élővilág alakulhat ki bennük, és a vízvisszatartás révén a mezőgazdasági és lakott területek mentesíthetők a belvítől. Mindezek kapcsán feltétlenül érdemes átgondolni az ártéri tájgazdálkodás lehetőségét is. A szikes területeken is ésszerűbb és természetvédelmi szempontból indokolt a rét-legelőgazdálkodásra való visszatérés. Sajnálatos jelenség, hogy ezen a fában, erdőben igen szegény területen az elmúlt években több idős nyarasfűzes állományt, fasort is kivágtak. Kívánatos lenne a tendenciát megfordítani, és őshonos fajokat (hazai nyarakat,

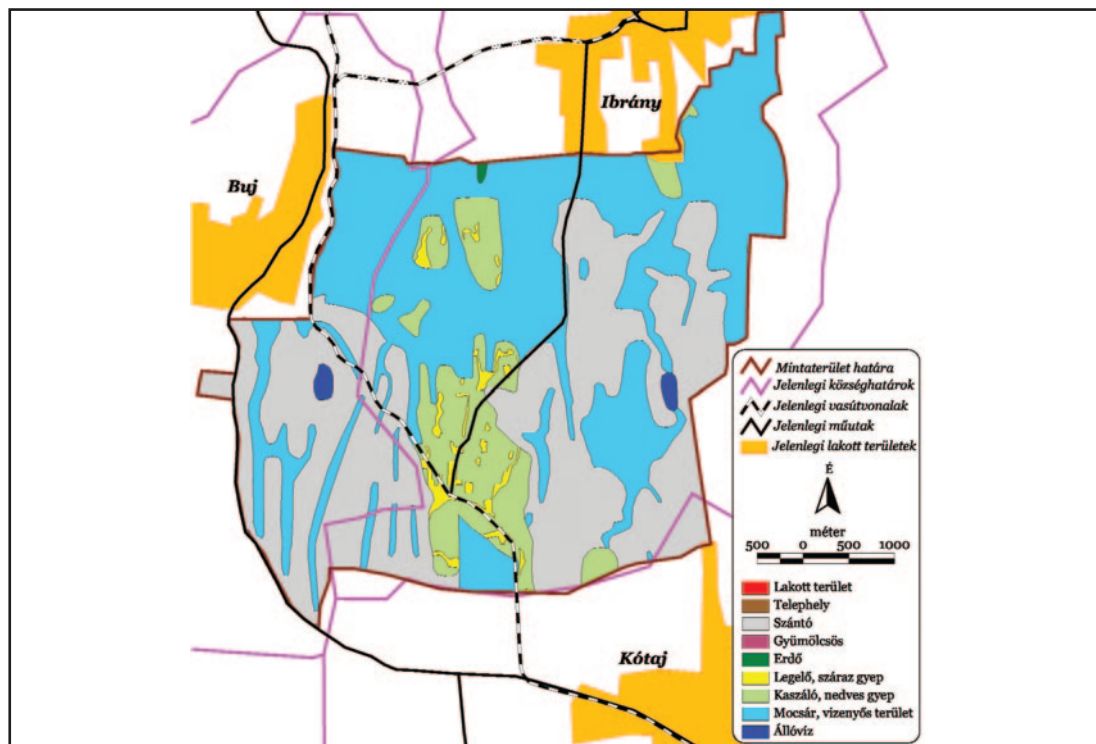
fűzeket, magyar kőrist, kocsányos tölgyet, szileket, mezei juhart) alkalmazni a fasorok, erdők telepítésénél. A történeti és természeti emlékként jelentős kunhalomokat méltó módon kellene megőrizni, mindenekelőtt indokolt a rajtuk levő tájidegen fás növényzet visszaszorítása. A Lónyai főcsatorna töltésén az egyedülálló kilátást nyújtó Fekete-halom bekapcsolásával gyalogos vagy kerékpáros tanösvény kialakításával helybeliek és turisták is megismerkedhetnek a terület természeti szépségeivel.

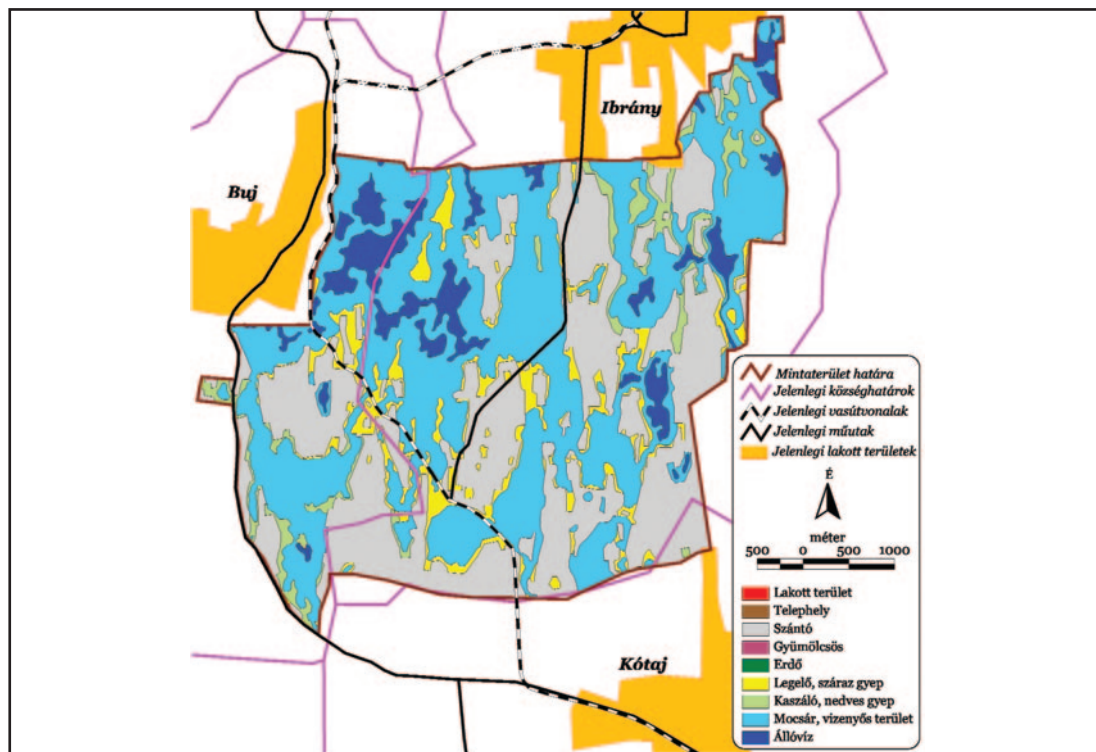
17. ábra. Időközben regenerálódott és a vizsgált időszakban végig természeti területek (3. mintaterület).

Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (3. mintaterület)

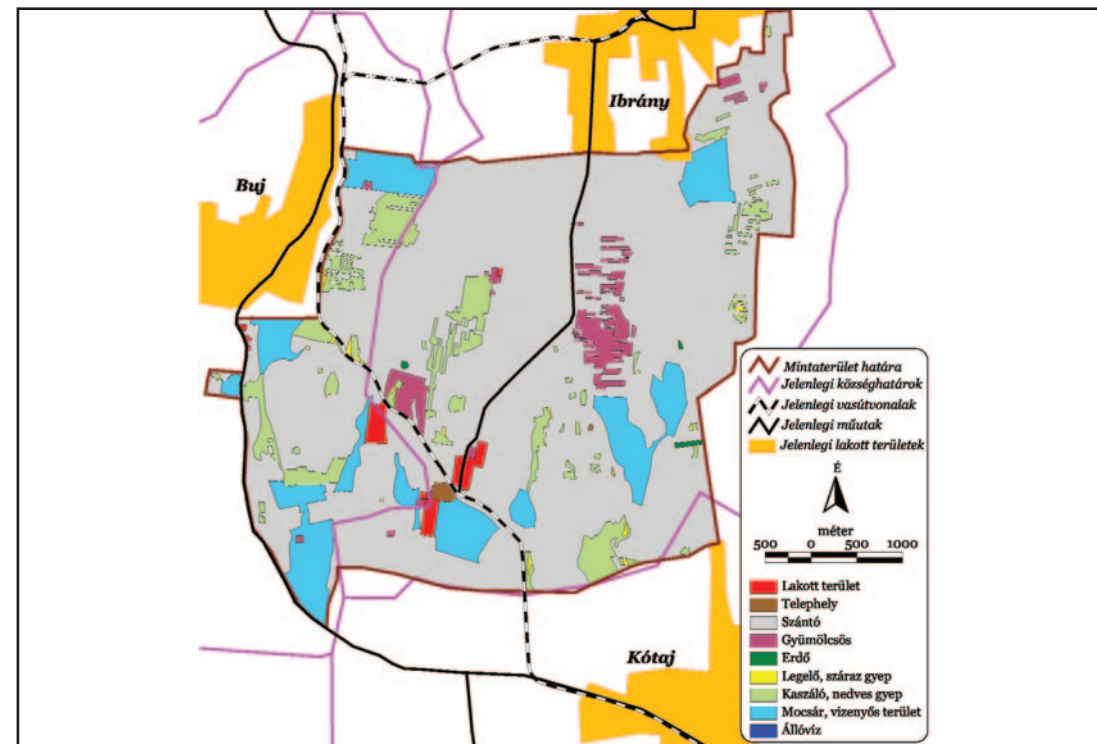

18. ábra. I. Katonai Felmérés (1763-1787).

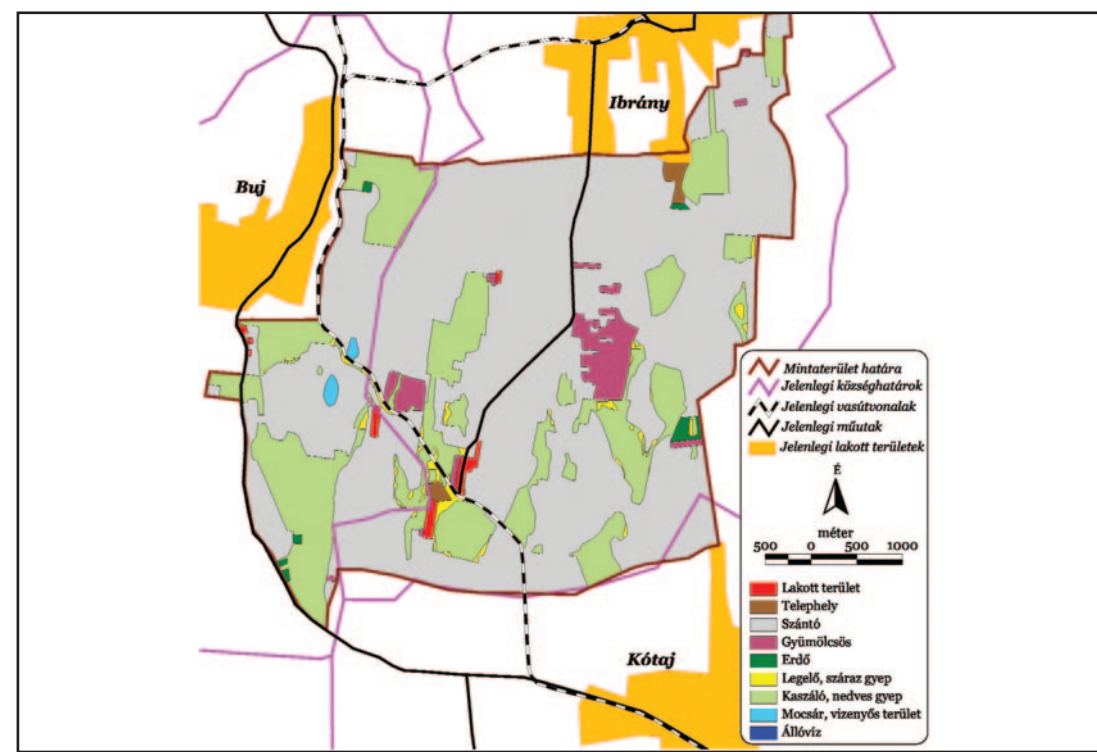

19. ábra. II. Katonai Felmérés (1807-1869).

Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (3. mintaterület)

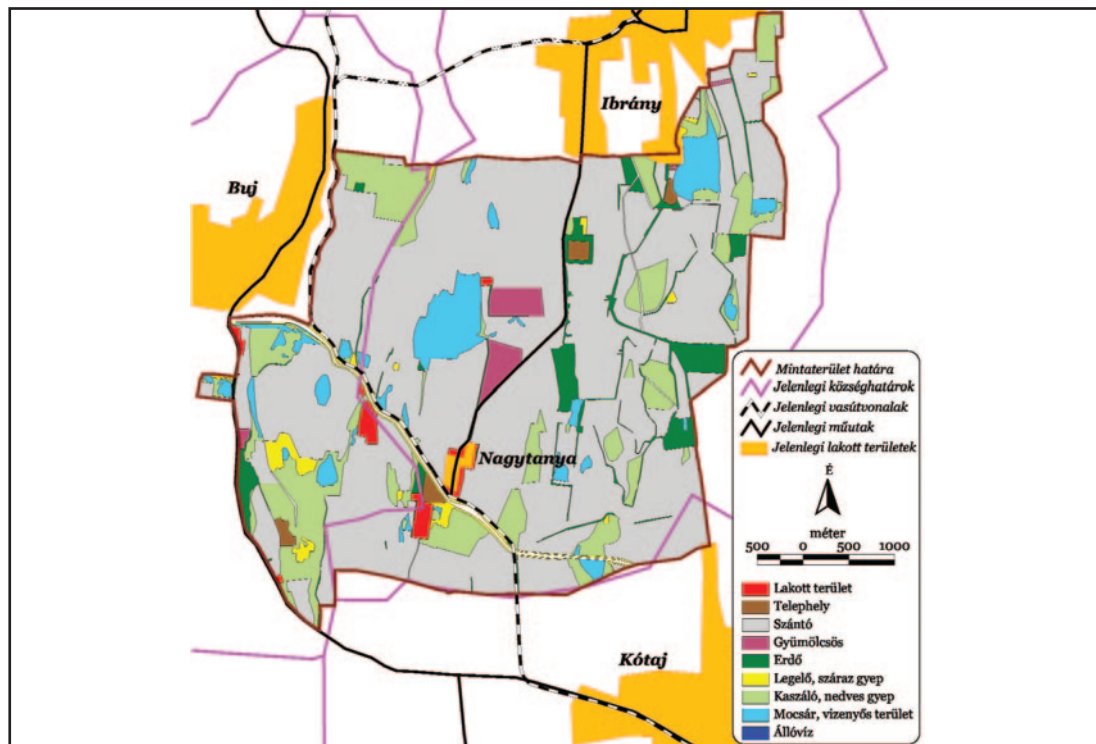

20. ábra. V. Katonai Felmérés (1953-1959).

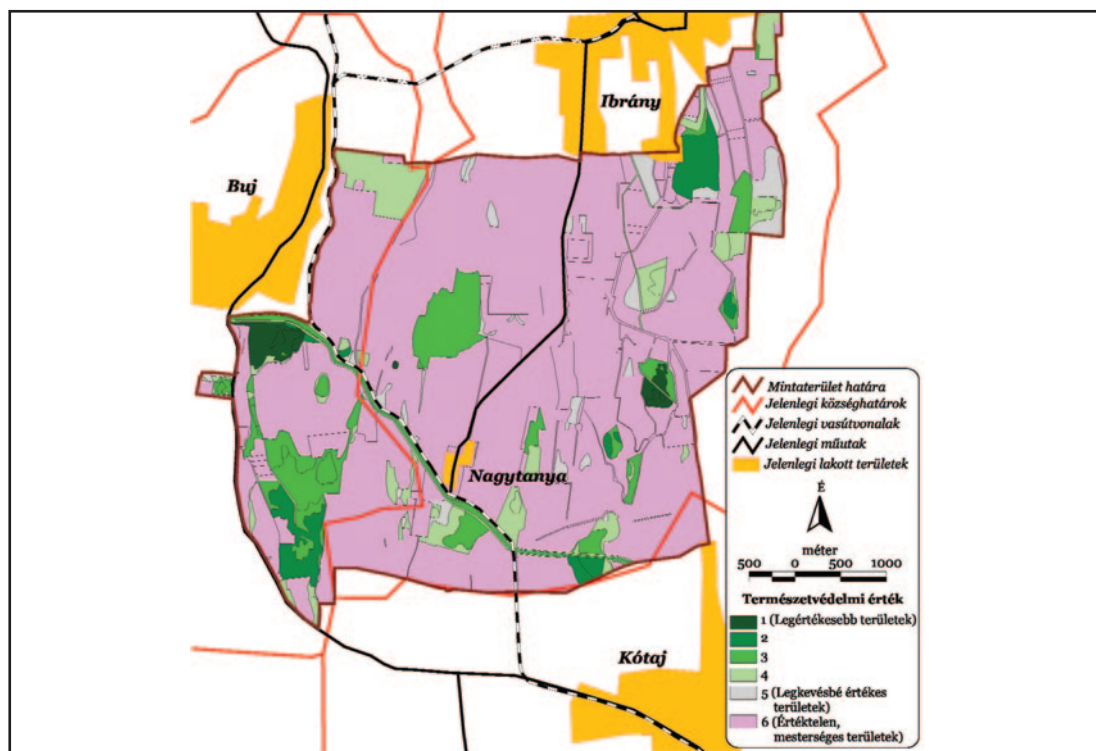

21. ábra. VII. Katonai Felmérés (1975-1990).

Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (3. mintaterület)

22. ábra. A jelenlegi viszonyokat (2004) bemutató élőhelytérkép.

23. ábra. A jelenlegi állapot (2004) természetvédelmi értékelése.

IV.4. ERDŐSÉGEK ÉS HOMOKPUSZTÁK (4. MINTATERÜLET)

Amiről a térképek mesélnek...

A Nyírség déli részén, Hajdúsámson, Debrecen, Nyíradony térségében, a magas homokbuckákon és a köztük lévő nedves völgyekben, laposokban egykor kiterjedt erdőségek uralkodtak. A rossz minőségű homoktalajon és a vizes laposokban csak kis területek voltak alkalmasak szántóföldi művelésre, ezért a XVIII. és a XIX. század végén is elsősorban erdőket (ezeket szinte kizárólag Debrecen külterületén), valamint nedves kaszálóréteket és száraz homoki legelőket találunk a területen. A XX. században a népességnövekedés a tanyavilág kiterjedését és a legsilányabb termőhelyek kényeszerű beszántását vonta maga után. Az 1950-es évekre a rétek és legelők nagy része eltűnt. A XX. század második felének legjellemzőbb folyamata a terület kiszáradása. A mocsaras területek rétté alakulnak, a szárazabb buckahátakon több szántót felhagynak. Időközben megindul az erdők átalakulása is. A szárazabbá válással egyre nehezebbé válik az őshonos tölgyesek felújítása, ezért nagy erővel beindul az akác, az erdeifenyő és a nemesnyarak telepítése (nem csak az ősi erdők, hanem egykori szántók, gyepek helyén is). Mára a tölgyerdők egészen kis, töredékes foltokra szorultak vissza. A fokozatos kiszáradás következtében jelenleg már alig találunk mocsarakat és üde réteket a területen. Ezek lassan zárt homoki legelőkké alakultak, a magaslatokon pedig a nyílt homoki gyepek kiterjedése növekedett meg. Az utóbbi években a legmagasabb, legrosszabb talajú területeken tovább folytatódik a szántók felhagyása. Ezeket a parlagokon lassan, de biztosan tért hódítanak a száraz homoki gyepek fajtái. A természeti területek aránya a XVIII. század végétől a mai napig 91%-ról 35%-ra csökkent, s mindössze 11,7% volt a vizsgált időszakban végig természeti terület.

A Nyírségben homoki tölgyesekben és homoki gyepekben él a védett, bennszülött magyar nőszirmos. Fotó: Lesku B.

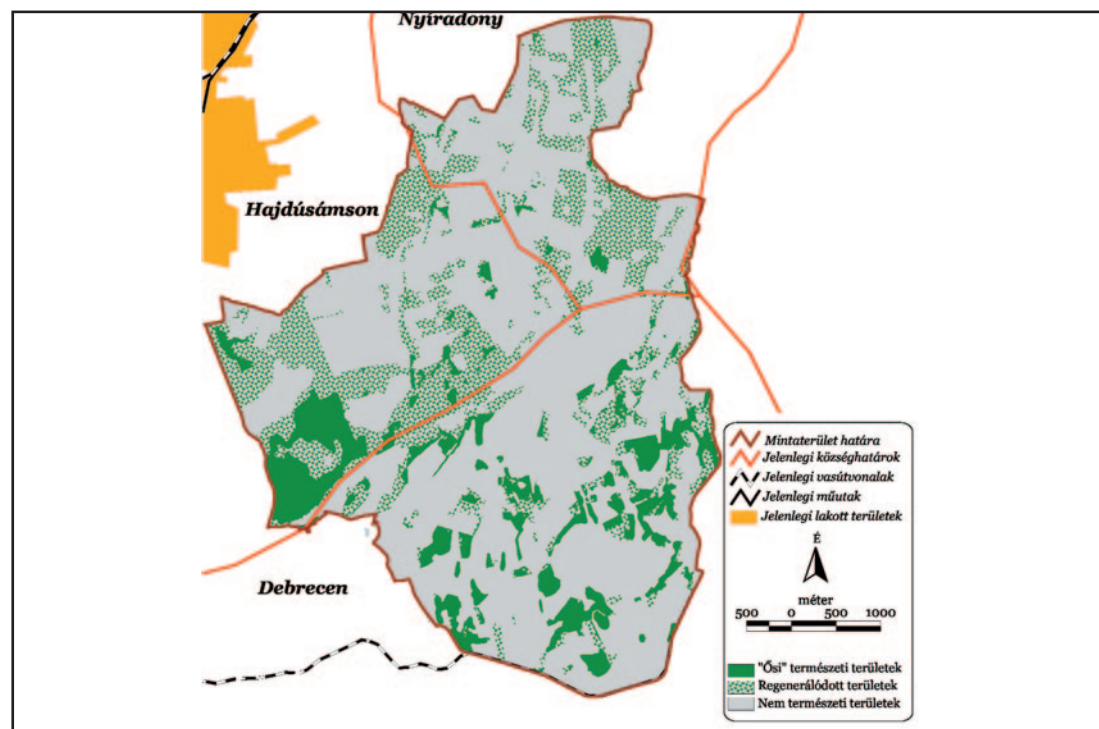
Nyílt homokpuszta gyepek. Fotó: Szigetvári Cs.

Még megmenthető...

Az erőteljes átalakulások ellenére a területen számos természeti érték maradt. A nedvesebb tölgy-köris ligeterdőkben megtaláljuk a védett fehér zászpát, a szárazabb gyöngyvirágos-tölgyesek és pusztai tölgyesek ékessége a fokozottan védett, bennszülött magyar nőszirmom. Sajnos a tölgyesek mindegyikét fenyegeti a tájidegen fa- és cserjefajok (akác, kései meggy, gyalogakác) agresszív terjedése. A kis töredékekben megmaradt mocsarak, üde rétek jellemző védett fajai a kiskécskés aszat és a pompás kosbor. Kis kiterjedésben, egyetlen foltban ősi (tehát nem másodlagos) szikes élőhelyeket is találunk, melyek növényzete érdekes színfoltot jelent ebben a tájban. A kiszáradással létrejött, kiterjedt zárt homoki legelők többsége meglehetősen jellegtelen növényzetű, viszont az ősi sztyeprét fragmentumok számos ritkaságot hordoznak. Ilyen a védett agárkosbor. A magasabb bukákon szép állományai vannak a Nyírségre egykor jellemző, mára igen megritkult magyar csenkesz és szórványosan az ezüstperje uralta nyílt homoki gyepeknek.

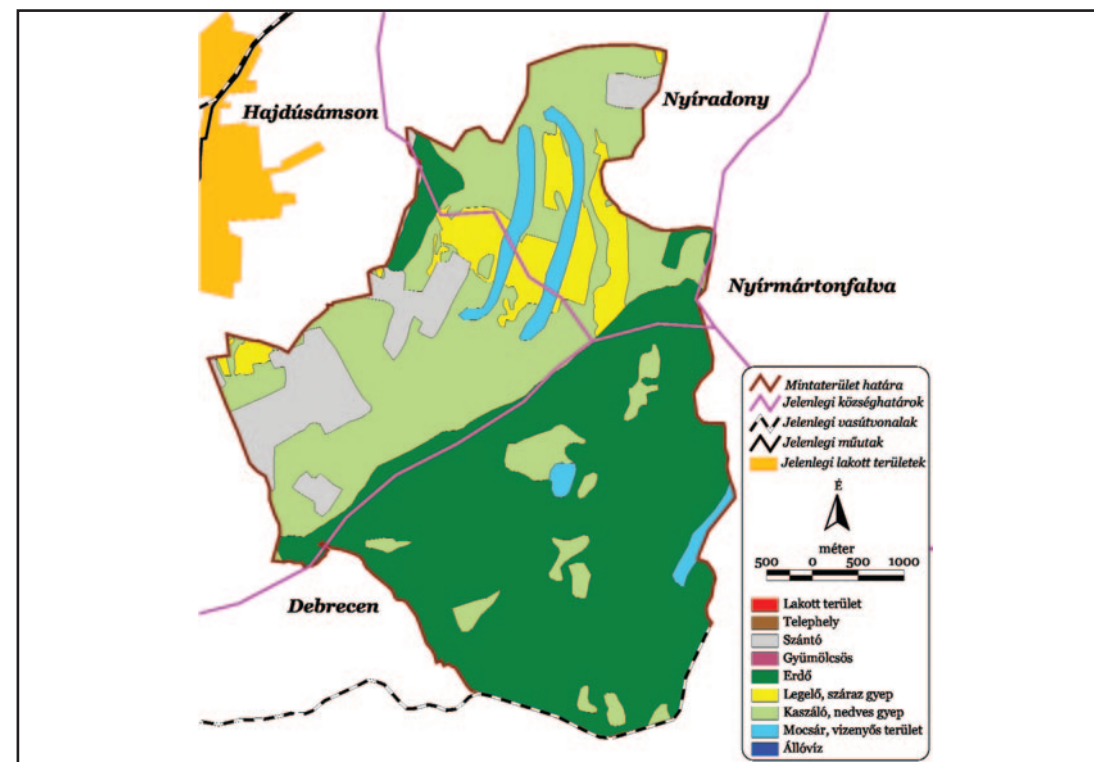
Hogyan, merre tovább?

A területen a mai tájhasználatot erőteljesen befolyásolja a folytatódó kiszáradás, illetve a rendszeres aszálykárok. Emiatt a szántóföldi művelés egyre inkább a nedvesebb területeket veszi igénybe, megszünnél fenyegetve az egykori kaszálórétkeket. A korábbi rétek és mocsarak egyre gyakrabban esnek nemesnyár-telepítés áldozatául (jóllehet a kiszámíthatatlan talajvízszint-ingadozás miatt sok helyen a fák kipusztulnak). A nedves és üde területek megőrzésének első feltétele tehát a további talajvízszint-csökkenés megakadályozása. A száraz homoki gyepek fennmaradása biztosítottnak látszik, sőt, a szántók felhagyásával területük további növekedésére is számíthatunk. A regeneráció és a kedvező természeti állapot fenntartásának azonban feltétele a kíméletes legeltetés, amellyel megelőzhető a tájidegen akác és bálványfa („ecetfa“) eluralkodása. Sajnos a természetközeli állapotú erdők fenntartása rendkívül nehézségekbe ütközik. A ma rutinszerűen alkalmazott erdőfelújítási módszerek az értékes aljnövényzetet visszafordíthatatlanul károsítják, ami az erdők eljellegetelenedéséhez vezet. A fiatalabb tölgyeseket teljes mértékben eluralják a tájidegen cserjefajok, elsősorban az észak-amerikai eredetű kései meggy. A kiemelkedő értéket képviselő tölgyesek megőrzéséhez speciális erdőkezelési módszereket kell kidolgozni, hosszú távon pedig a tájidegen erdőállományok őshonosra történő lecserelésére kell törekedni.

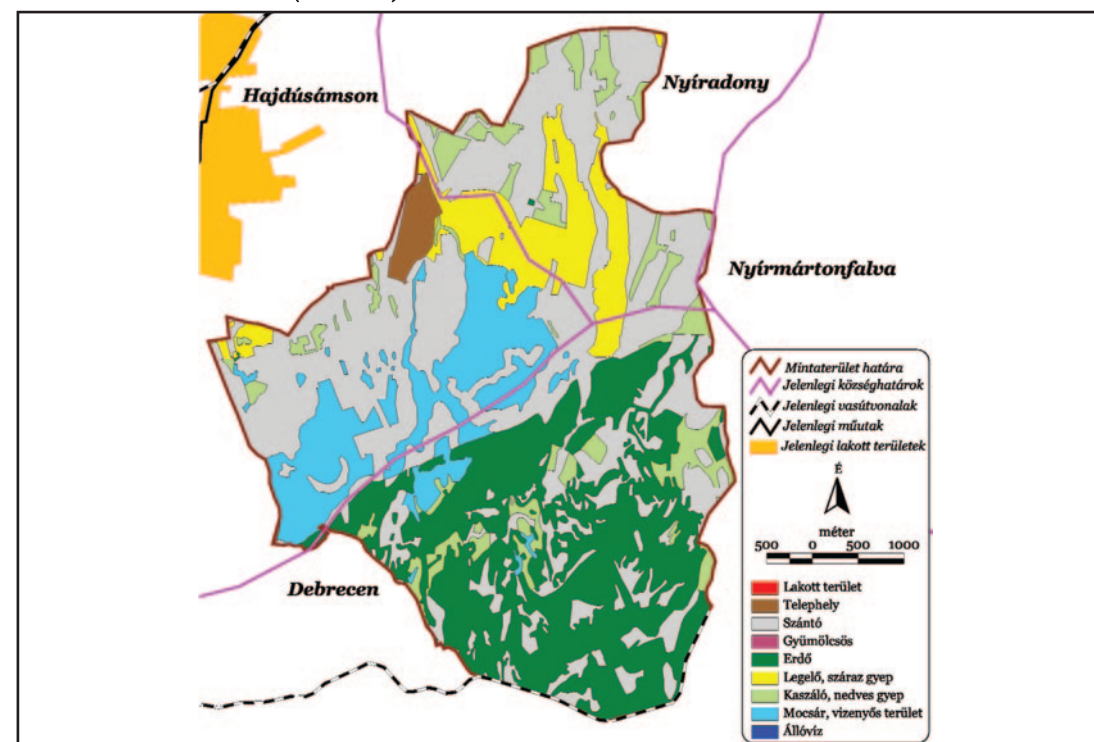

24 ábra. Időközben regenerálódott és a vizsgált időszakban végig természeti területek (4. mintaterület).

Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (4. mintaterület)

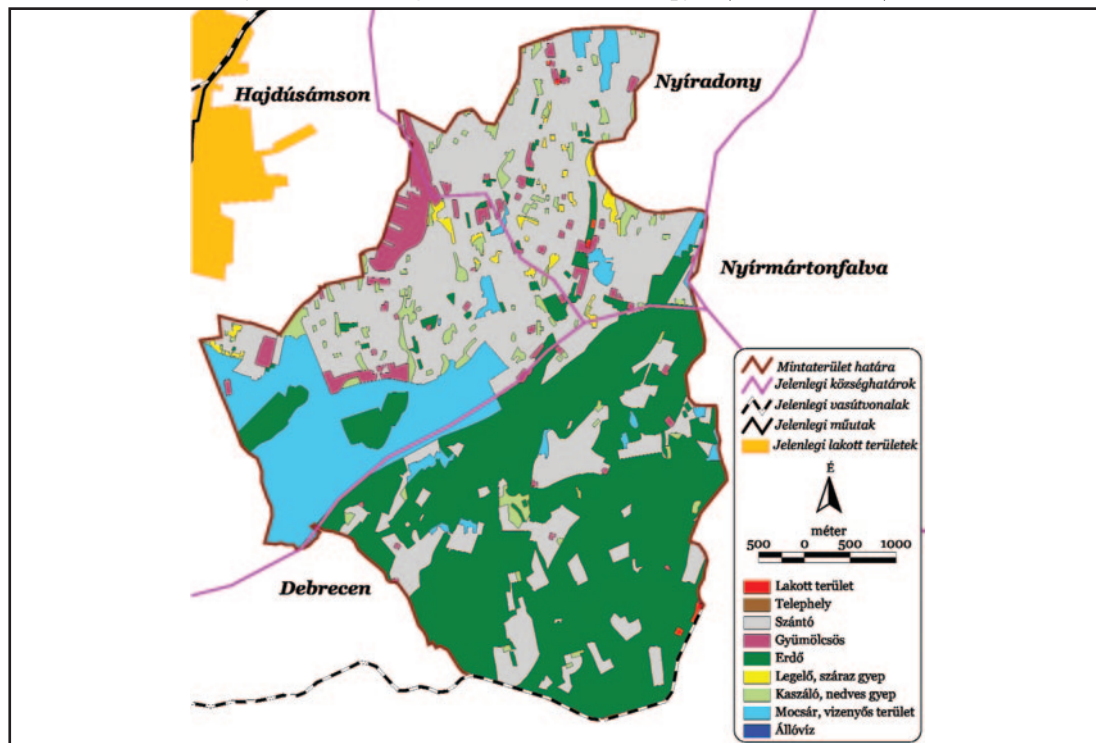

25. ábra. I. Katonai Felmérés (1763-1787).

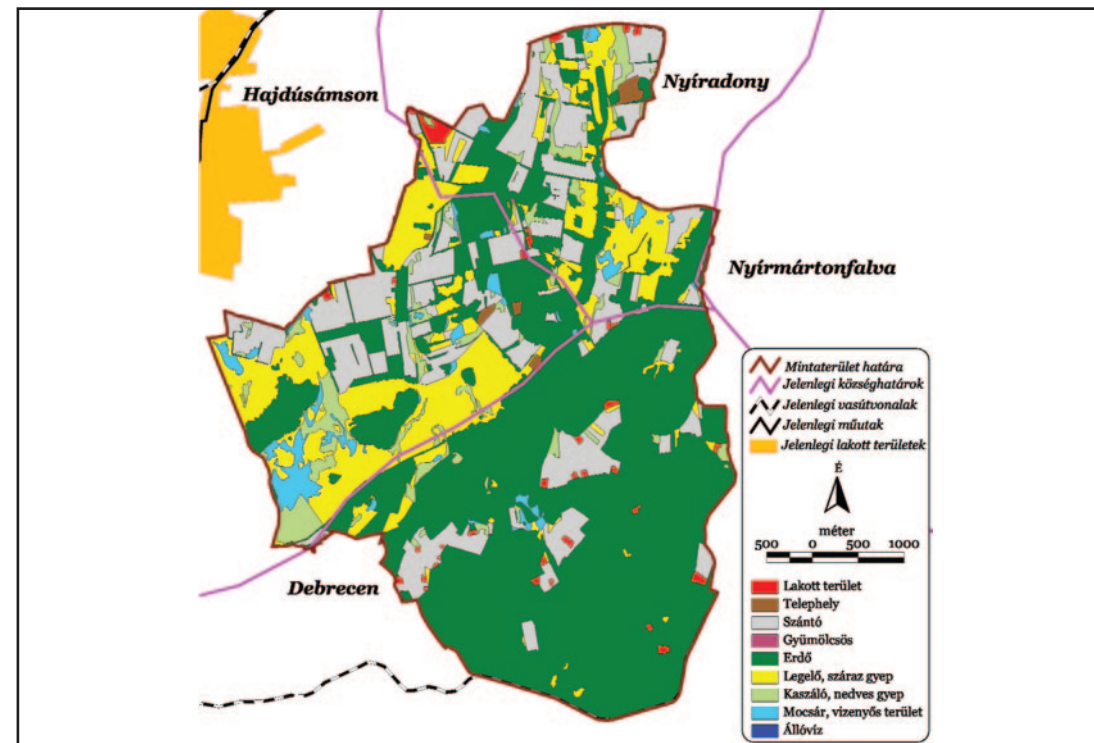
26. ábra. II. Katonai Felmérés (1807-1869).

Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (4. mintaterület)

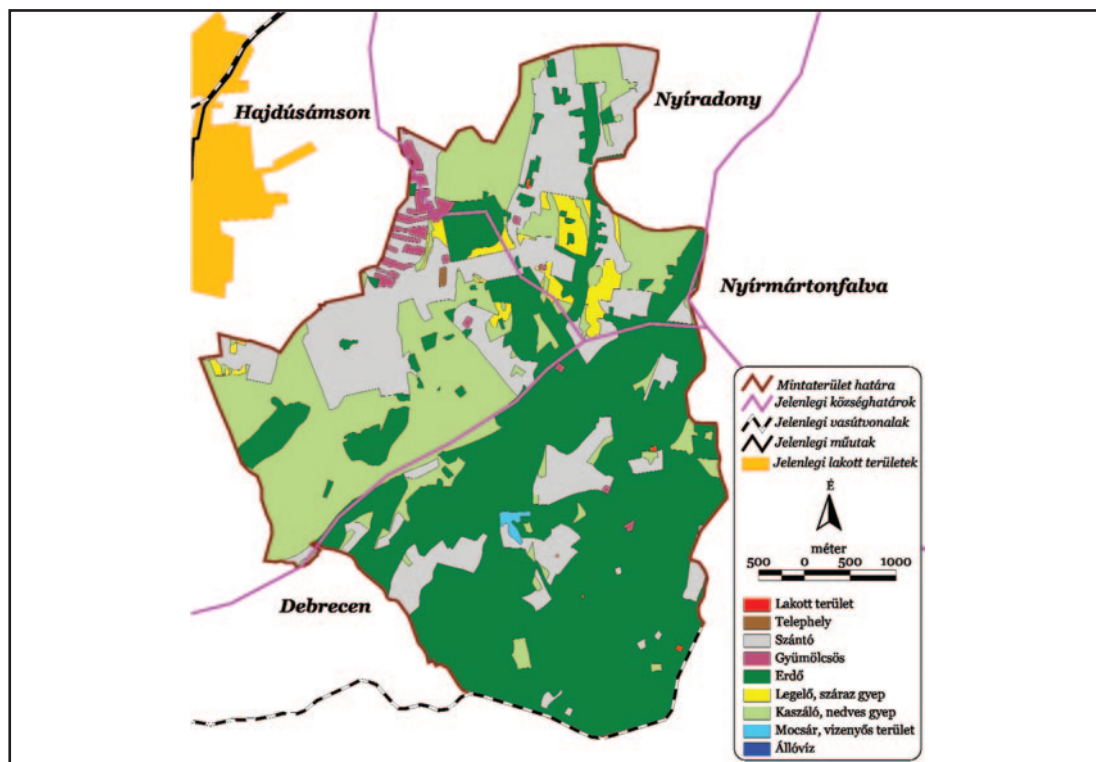

27. ábra. V. Katonai Felmérés (1953-1959).

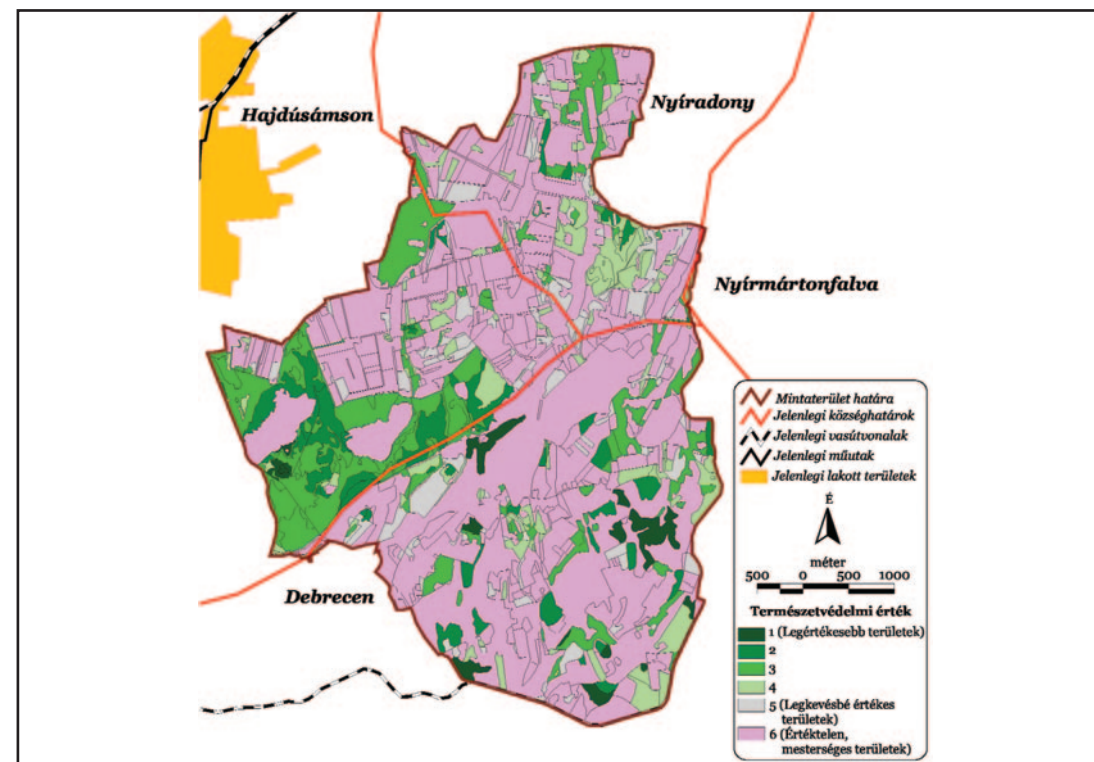
Tájhasznosítás a régi katonai felmérések alapján (4. mintaterület)

29. ábra. A jelenlegi viszonyokat (2004) bemutató élőhelytérkép.

28. ábra. VII. Katonai Felmérés (1975-1990).

30. ábra. A jelenlegi állapot (2004) természetvédelmi értékelése.

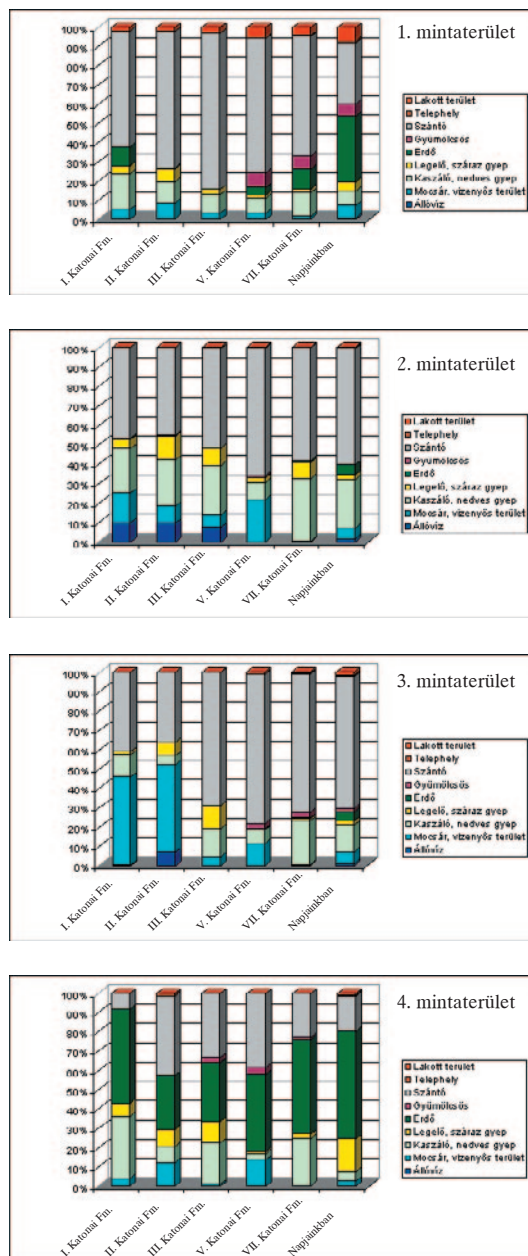
V. ÁTTEKINTÉS

Áttekintésünk a Nyírség tájhasználatának történetéről természetesen korántsem teljes és kimerítő. Négy mintaterület 10.000 hektárt érintő példája nem elég arra, hogy egy egységes, de mégis rendkívül változatos táj egészére általánosan érvényes történeti megállapításokat és tájrehabilitációs javaslatokat eredményezzen. A korlátok ellenére azonban kimutathatók a legfontosabb momentumok, amelyek a nyírségi táj természeti képét formálták az utóbbi kétszáz esztendőben: 1.) A természetes (főleg tölgy-) erdők eltűnése, a tájidegen (főleg akác és nyár) ültetvények arányának növekedése. Az eredeti erdők kiirtása túlnyomórészt több száz esztendeje megtörtént. A mégis megmaradt ősi erdőtömbökben a XIX. század második fele óta egyre nő a tájidegen telepítések aránya. 2.) A vizes élőhelyek kiszáradása és területük csökkenése. Ezért leginkább a lecsapolások, csatornázások felelősek, de az utóbbi évtizedek szárazsága tovább súlyosbította a helyzetet. 3.) A rossz termőképességű, száraz homoki szántók, gyümölcsösök művelésének felhagyása. Ez a folyamat főként az elmúlt pár évtizedre jellemző. A felhagyott területeket vagy tájidegen fajokkal erdősítik (sokszor csekély eredménnyel), máskor legeltetés folyik rajtuk. 4.) Tájidegen özöngyomok terjedése. A téves gazdasági számításból (pl. kései meggy, gyalogakác, selyemkóró), vagy dísznövényként (pl. aranyvessző) betelepített, illetve véletlenül behurcolt (pl. parlagfű) növényfajok némelyike ma agresszív módon terjed a természeti és kultúrterületeken is. Ez a folyamat az elmúlt évtizedekben gyorsult fel, és a közeljövő egyik legnagyobb fenyegetését jelenti.

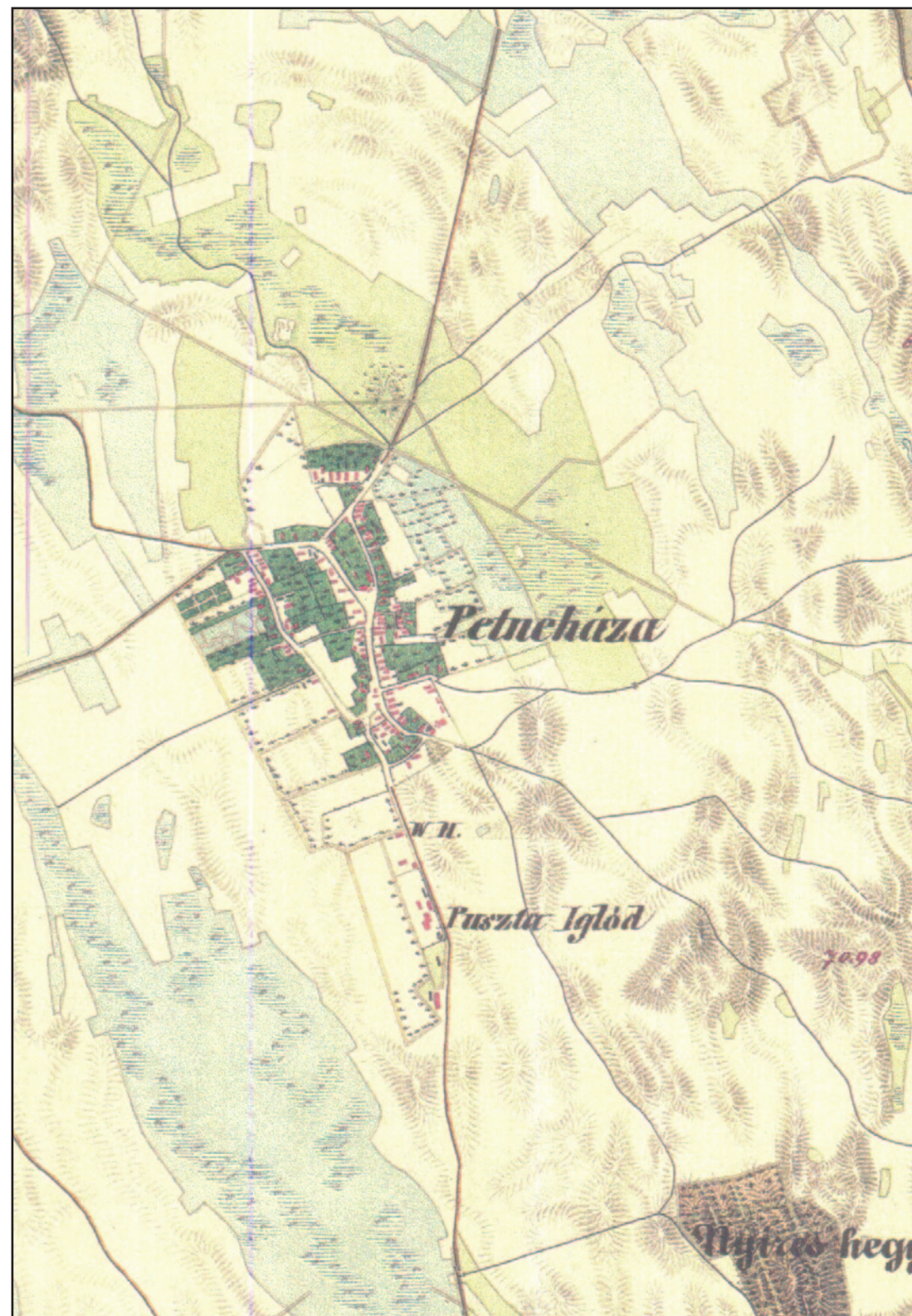
Az általános tendenciák mellett viszont fontos látnunk az egyes területek közti különbségeket. Mindegyik kis tájegységben vannak olyan élőhelytípusok, amelyek viszonylagos épségben maradtak meg, vagy könnyen helyreállíthatók, védelmük teljesen összeegyeztethető a rajtuk folyó kíméletes gazdálkodással. Ugyanakkor vannak olyan, erősen fenyegetett típusok, amelyek megőrzése – noha nagy erőfeszítéseket kíván, és gazdaságilag esetleg áldozatokat követel – mindenképpen fontos feladat. Az 1. mintaterület esetében a legnagyobb lehetőség a lápok, mocsarak megőrzésében van, de a száraz homokpuszták regenerálására is lehet számítani. A 2. mintaterületen az üde kaszálórétek, legelők és a szikések megőrzése, esetleges vízpótlása lehet a természetkímélő gazdálkodás fő iránya. A 3. mintaterületen a mélyebb foltokban a mocsarak vízpótlással történő újjáélesztése a legígéretesebb lehetőség, de a kis kiterjedésű szikéseket és a kunhalmok különleges növényzetét is meg kell őrizni. A 4. mintaterületen a legnagyobb jövő előtt a száraz homoki gyepek állhatnak, de a természeti sokféleség érdekében mindenképpen erőfeszítéseket kell tenni a kiszáradóban levő üde és nedves élőhelyek megtartása érdekében. Ezen a területen rendkívüli értéket képviselnek a tölgyerdő-maradványok. Megőrzésük nagy feladatot jelent és komoly munkát igényel a jövőben.

Bízunk abban, hogy a Nyírség természeti értékei nem csak a szakemberek, hanem minden itt élő ember számára is fontosak. Hosszabb távon csak egy olyan

település, térség lehet életképes, amelynek lakói kötődnek szülőföldjük tájaihoz, és tenni is képesek azért, hogy gyermekeiknek és unokáiknak egyebet is tudjanak mutatni, mint egyhangú szántókat, klónozott nyárültetvényeket, vagy éppen végtelen parlagfűmezőket. A jelenlegi támogatási rendszerek mellett a természetkímélő gazdálkodás remélhetőleg nem csak áldozatot jelent, hanem egyre inkább megélhetési lehetőséget is kínál. Reméljük, hogy a Nyírség tájtörténetének kutatói a következő kétszáz éves visszatekintésben már kedvező változásokról adhatnak hírt.

31. ábra. A területhasználat fajták arányainak változása.

Részlet a II. Katonai Felmérésből.